

Никитфор Гирняк

ОРГАНІЗАЦІЯ
І ДУХОВИЙ РІСТ
УКРАЇНСЬКИХ
СІЧОВИХ
СТРІЛЬЦІВ

**ОРГАНІЗАЦІЯ І ДУХОВИЙ РІСТ
УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ**

ERRATA

на ст. 20, 3 рядок згори має бути: Україні, бо за її визволення вони будуть боротися. А коли вони

на ст. 40, 9 рядок — зам. „відкривате“ має бути „відкривайте“

на ст. 71, 3 рядок згори — зам. „стліляця“ має бути „стрільця“

на ст. 71, 7 рядок знизу — зам. „Креманиччині“ має бути „Кремянеччині“

на ст. 79, — у поясненні світлини, в 3 рядку знизу — зам. „управитиль“ має бути „управитель“

У Змісті, в XIV розділі — зам. „положення“ має бути „полонених“

Д-Р НИКИФОР ГІРНЯК
в 65-ому році життя

НИКИФОР ГІРНЯК

ОРГАНІЗАЦІЯ І ДУХОВИЙ РІСТ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „АМЕРИКА“

ФИЛАДЕЛФІЯ, 1955

Обкладинка роботи мистця П. Андрусєва

ПРИСВЯТА

УСС-ам: четареві Степанові Шереметі, хорунжому Юліянові Соколовському, підхорунжому Михайлові Дорошенкові, десятникові Мирославу Герасимовичеві, вістунові Михайлові Колодієві, стрільцеві Федорові Кисілеві й усім, неназваним тут, учням моїм рогатинської рідношкільної гімназії, які впали на полі стрілецької слави — на честь і вічну пам'ять.

Українському Пластовому Юнацтву - - в науку

А В Т О Р

ВСТУП

По першій світовій війні залишилося в мене приблизно 1000 чисел актів, документів, записок, листів та інших матеріалів з років моєї праці в Коші УСС-ів; окрім того небіж Гриця Коссака, Зенон, передав мені в 1929 році багато архівних матеріалів свого дядька для використання перед здачею в Архів НТШ.

Над цими матеріалами я працював повних три роки — від 1935 до 1938 — і написав історію Коша УСС-ів п. н. „Кіш УСС-ів у світлі актів і документів“. В ній були опрацьовані хронологічно 4 проблеми з життя Коша, згл. Легіону УСС-ів, а саме: а) організаційні справи, б) побут — гумор, преса, сатира, в) національно-освідомна й культурна праця, г) громадська праця й політичне життя УСС-ів.

Наукове Товариство ім. Шевченка рішило було видати цю працю окремим томом Записок НТШ Історично-Філософічної Секції і цим започаткувати друк серії джерельних матеріалів про УСС-ів. Але воно не мало фондів на кошти друку. Тому голова НТШ, проф. Раковський, просив мене роздобути хоч 1000 злотих. Поки мені вдалося знайти одного УСС-а (з Чортківщини), який погодився виложити для НТШ потрібні гроші, вибухла 2. світова війна й задум Т-ва залишився невиконаним.

* * *

В оцім нарисі я пробую наświetлити одне незвичайне явище в житті Легіону УСС-ів, а саме його духовий ріст при одночасному корченні його організації. З двох і пів куренів, сформованих влітку 1914 року, формація УСС-ів під тиском згори змаліла впродовж чотирьох років до одного куреня, хоч наплив зголошень добровольців був завжди такий великий, що ми могли сформувати повну бригаду й мати для неї правильні доповнення. Але під ідеологічним оглядом Стрілецтво постійно еволюціонувало, так що в хвилині розпаду Австрії й проголошення самостійної держави на Західно-Українських Землях (ЗОУНР) Українські Січові Стрільці мали ясно скристалізовану ідеологію українського воїна. Вона перейшла потім на полки Української Галицької Армії, в яку УСС влилися, як самостійна Бригада Українських Січових Стрільців. Ця ідеологія зберегла УГАрмію перед деморалізуючими впливами війни і дала їй моральні сили до кінця видержати в війні проти сильніших ворогів і винести з неї чистою національну честь і вояцьку мораль українського лицаря.

Організатори київських Січових Стрільців — колишні УСС, які попали були в московський полон — передали стрілецьку ідеологію теж СС-ам, які виявили багато геройства в добі нашої Національної Революції.

* * *

Не маючи під рукою своїх архівних матеріалів, розгортаю мою тему на канві „Історії Легіону Українських Січових Стрільців“ Осипа Думіна, виправляючи її неточності та доповнюючи іншими, доступними мені джерелами і своїми особистими спогадами.

На цьому місці складаю щиру подяку Вш. Побратимам П. Постолюкові, д-рові Ст. Ріпецькому, Миронові Заклинському, Редакторові Євгенові Зиблікевичеві та Вш. Директорові Вол. Дорошенкові, моєму старому приятелеві й соратникові з історичних років 1914—1918, які були ласкаві переглянути мій нарис і подати свої цінні зауваги.

I.

МЕНТАЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОЇ МОЛОДІ НА ПОЧАТКУ 20. СТ.

Українська молодь Галицької Землі на початку біжучого століття не була нічим гірша від нинішньої молоді. Але вона вирізнялася від сучасної тим, що добре знала історію рідного народу, берегла рідну традицію й шанувала заслужених для України мужів, з їх досвіду і на їх помилках вона вчилася і будувала свій світ ідей. Вона виростала в атмосфері ідеалів Шевченка, захоплювалася творами Лесі Українки й Івана Франка, дарма що останнього викляло було старе покоління. А може саме тому вона й горнулася до свого Мойсея, що його старі відреклися!

На ментальність галицької молоді того часу мали великий вплив революційні течії, що приходили з Наддніпрянської України, особливо по революції 1905 р., принесені нашими політичними емігрантами з-за Збруча. Серед молоді середніх і високих шкіл творилися таємні гуртки — „Громади“, в яких читалися політичні твори й доповіді, велися палкі дискусії на різні актуальні теми суспільного життя.¹ Студентська молодь безпосередньо по закінченні середньої школи включалася в громадську працю, оформлювалася в одній із діючих тоді політичних партій і разом з усім народом брала чинну участь у боротьбі за його права. Освітній рух по селах і національноосвідомна праця серед селянства й міщанства спочивала тоді здебільшого на плечах молоді. Але цей інтенсивний рух не виходив зразу поза межі легальної

¹ В ім'я історичної правди треба тут ствердити, що разом з революційними течіями з-за кордону (Заходу й Сходу) вкрадалися між нашу студіюючу молодь також негативні течії вільнодумства й анархістичних тенденцій, які ставали модними серед менше критичних юнаків. Але, на щастя, ці негативні впливи чужих середовищ не встигли опанувати загалу нашої молоді. Вона висувала на перший план нашу національну справу, яка вимагала якнайскоршої позитивної розв'язки.

боротьби. Такий саме характер легальної боротьби мав аграрний страйк у Галичині 1902 р., зорганізований нашим студентством, кількالكітня боротьба за український університет у Львові й боротьба студентства за українські квитки на галицьких залізницях.

Стріл Мирослава Січинського в галицького намісника Андрія Потоцького сигналізував перехід молоді до революційної дії. Але революційний дух не зразу захопив усю молодь. На це треба було довшого часу, а тимчасом міжнародні політичні дії розгорталися скорим темпом, і ми не стямилися, як надійшов переломовий у нашому житті 1914-ий рік.

Специфічною рисою ментальности тодішньої галицької молоді була її нехіль до військової справи, абсолютний брак зацікавлення її воєнним знанням. На це склалися передовсім дві причини: модний тоді в цілій Європі пацифізм і антимілітаризм та своєрідні умови життя українського народу в Австрії. Політичні партії на заході Європи і в нас поборювали мілітаризм з причин економічних та ідеологічних. Також серед педагогічних кол підносилися щораз сильніше голоси проти мілітаристичного виховання молоді. У фаховій пресі, на конференціях і з'їздах педагогів лунало гасло: „Геть зі школи (гімназії) лектуру грецьких і римських клясиків, в яких звеличується війну! Війна — це найбільше варварство, вона нищить життя, майно й культурні надбання людини!“ Оця течія находила сильний відгук також і серед нашої молоді.

Але ще більший вплив на нашу молодь мала та обставина, що австрійська армія служила тоді виключно інтересам пануючої династії Габсбургів та була звернена до певної міри проти нас. Вона ж переводила пацифікацію нашого села під час аграрного страйку, колола багнетами й стріляла наших селян при виборах послів до сойму й парламента. Саме тому М. Січинський підніс руку на головного спричинника кривавих виборів у Галичині, намісника Андрія Потоцького.

Тому український юнак вбачав в армії ворожу до свого народу силу й не цікавився нею. Закон служби у війську він уважав конечним злом, коли вже не особистою трагедією. Тому ми не мали в австрійській армії національно свідомих Українців з високою фаховою освітою. Ніхто не шукав кар'єри у війську. У віденській Військовій Академії роками стояли необсадженими 2 мі-

сця, призначені для Українців. Митрополит А. Шептицький пробував деколи при нагоді канонічних візитацій намовляти синів священників, щоб вибрали військову кар'єру, але не мав успіху.

Це мало великий вплив на хід наших визвольних змагань 1914—1921 рр. Коли з вибухом першої світової війни організувався наш Легіон УСС-ів, у нас не було кваліфікованого кандидата, свідомого Українця, на становище команданта. Його займали спершу наші старшини запасу, або й загального ополчення, приготівані до ведення щонайбільше сотні, або команди залізничної станції чи етапної станиці армії. Пізніше призначено командантом нашого Легіону чужинця.

Коли ж у листопаді 1918 р. розлетілася спорохнявіла Австрія й уряд ЗУНР проголосив державну незалежність Західно-Українських Земель, то він мусів віддавати ключові становища в Українській Галицькій Армії чужинцям, бо своїх кандидатів не було. Правда — більшість тих старшин показала вартісним набутком для УГА, але були й випадки зради (підполк. Бем у Державнім Секретаріаті Військових Справ і полк. Тірнава в Нач. Команді).

II.

СТРІЛЕЦЬКИЙ РУХ НА ПЕРЕДОДНІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перелім у ментальності нашої молоді в Галичині прийшов під кінець 1-ої й на початку 2-ої декади нашого століття. Тоді стало бесумнівним, що збройний удар між європейськими державами неминучий. Т. зв. „балканська криза“, яка виникла після анексії Боснії й Герцеговини Австрією восени 1908 р. і мобілізація австрійської армії (на всякий випадок) під час балканської війни у 1912 р., лишали поза собою всякі надії, що пануюче тоді напруження між європейськими державами дасться полагодити мирним способом.

Для Українців в австрійській займанщині вирішне значення мала та обставина, що між воюючими державами стоятимуть проти себе Австрія й Москва. Ця остання змагала до того, щоб загарбати рештки українських земель, які були тоді поза її тюрмою народів, і здушити остаточно небезпечний для неї український

пісмонт у Галичині, а при цій нагоді ще й здобути для себе вільний шлях на Балкан. Перемога Московщини була б рівнозначна з ліквідацією останнього заборула нашого духового й політичного життя. Вже це одне заставляло нашу молодь у Галичині активно поставитися до назріваючого в Європі воєнного конфлікту. Але ж у збройній боротьбі нашої молоді проти царату відкривалася перед нею теж перспектива визволення Наддніпрянської України і віднови її державности. А це було такою великою спокусою, що наша молодь не могла їй опертись.

В такій політичній атмосфері dokonується велика переміна в ментальності галицької молоді. Вона починає цікавитися воєнним ремеслом та поширювати військово-політичні ідеї. Серед університетської та середньошкільної молоді — в пластових, спортових та освітніх гуртках постають явні й напівтаємні парамілітарні організації. На перше місце вибивається оснований І. Чмолою у 1911 році „Пласт“. Його заходами появляються тоді перші військові підручники українською мовою. Тоді починає теж виходити й журнал для молоді „Відгуки“, який пропагував політично-військові гасла.

В міру того, як на політичному овиді згущувалися хмари, ідея українського національного війська зацікавлює теж і старше покоління; а це дало поштовх до широкозакроєного стрілецького руху в Галичині, який від початку 1913 року дуже скоро поширився в цілім краю. Про генезу й розвиток цього руху говорить доволі широко О. Думін у своїй „Історії Легіону УСС-ів 1914-1918“, на сторінках 14—22. Але він промовчав цілий ряд повітів, як: Збараж, Тереховля, Бережани, Рогатин, Перемишль, Самбір і ін., в яких стрілецький рух не був менший, як у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Золочеві, Яворові і з яких наплив добровольців до Легіону УСС-ів був теж великий.²

Наприклад, у рогатинському повіті, де я в рр. 1910—1914 учивав у рідношкільній гімназії, зорганізовано в 1913 році стрілецький курс, на яким працювало 7 запасних старшин, а саме: директор гімназії Михайло Галущинський, учителі гімназії Микола Бабин, д-р Никифор Гірняк, Франц Кондрацький, Гнат Мар-

² Недавно появилася в „Народній Волі“ нарис кол. СС-а, д-ра Р. Дашкевича, про початки Легіону УСС-ів, в яким Автор, як видатний робітник у стріл. русі, подає інтересні доповнення до того, що пише о. Думін. — Н. Г.

тинець, директор школи в Підгороддю Петро Бігус і урядовець Українбанку Микола Капуста. На цих курсах училося воєнного ремесла багато учнів вищих класів гімназії, селянські й міщанські юнаки. Всі ті курсанти зголосилися, зараз по проголошенні мобілізації нашої молоді, в ряди УСС-ів; їх зорганізовано в окрему рогатинську сотню (під моєю командою) в силі понад 200 крісів. Чимало тих юнаків упало на полі стрілецької слави.

Всеукраїнський конгрес студентської молоді в липні 1913 р. був великою маніфестацією за війну проти московської тиранії. Один з референтів, Дм. Донцов, кинув гасло відірвання Наддніпрянської України від Московії та приєднання до Австрії, отже — гасло сепаратизму. Але він не видвигнув гасла самостійності Української Держави, як це робила наша пластова молодь під проводом І. Чмоли, Черника й ін.³

Заклик студентського конгресу до молоді взяти активну участь у війні проти Московщини причинився в значній мірі до зросту стрілецького руху в Галичині.

На початку серпня 1914 р. вибухає давно сподівана війна. У Львові організується Головна Українська Рада з метою оборони українського населення в Австрії під час війни. Вона закликає українську молодь під прапор Українських Січових Стрільців для боротьби за визволення України. Для ведення їхніх агенд вона вклонює з себе Українську Бойову Управу.

Захоплення нашої молоді і взагалі всього українського громадянства рідним військом і перспективою вільної української держави було незвичайно велике. На збірних пунктах, визначених по повітових осередках, збирається така кількість добровольців, що спершу трудно було охопити їх організаційно. До моменту

³ В 1915 році Дм. Донцов вів у Стокгольмі якусь акцію нібито як „представник“ Загальної Української Ради, під покровом Василька. Він інформував шведську пресу, що начеб то нема ніодної серйозної української організації, яка б домагалася самостійності України і що вона буде почувати себе щасливою, якщо війна приріже більший чи менший її шматок до Австрії.

На інтерпеляцію представника Союзу Визволення України до Президії Загальної Української Ради, Василько відповів, що Донцов має вказівки від урядів центральних держав (Австрії й Німеччини) маніфестувати більш помірковані українські вимоги, бо самостійницькі змагання Українців не підходять для урядів центральних держав.

Тому Союз Визволення України прилюдно осудив акцію Донцова (свого недавнього члена) й відмежувався від неї.

Пор. „Самостійна Україна“ РУП, видання Союзу Визволення України, Вецляр, 1917. — Н. Г.

покликання їх до центру організації Легіону УСС-ів, у Львів, вони вправляються на місцях у муштрі, польовій службі й стрілянні.

Все наше громадянство в Галичині переживало тоді небувалый підйом духа. Всі відчували незвичайну вагу історичного моменту і кожний старався чимнебудь — по своїх силах — причинитися до великого діла. Наші селяни щедро складають жертви на Легіон харчами, білизною, а інші грошима. Бували випадки, що наші молоді дівчата жертвували на ту ціль своє золото, дароване батьками на віно. Того могутнього хвилювання наших сердець, яке ми переживали влітку 1914 р., не сила забути.

III.

ЗАХОДИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОВОДУ В СПРАВАХ УСС-ІВ

В тому часі, коли наші добровольці по цілому краю муштрувались і чекали покликання до Львова, наш політичний провід заходився у Відні коло вирішення справ Легіону УСС-ів державними чинниками. Ці заходи йшли двома шляхами: д-р К. Трильовський від імені Стрілецького Союзу переговорював у міністерстві війни; він називає свої заходи „хожденіям по мукам“ (у статті „З моїх споминів“ у календарі „Червоної Калини“ на 1927 р.). З них нічого не виходило.

Кілька днів пізніше, в 1-ій половині серпня, виїхав до Відня з доручення Головної Української Ради в тій самій справі д-р К. Левицький. Він переговорював з австрійським прем'єром гр. Штірком, міністром закордонних справ Берхтольдом та військовим міністром Кробатіном. Берхтольд повідомив д-ра Левицького, що німецький уряд інтересується становищем Українців у війні, а Кробатін впевнив його, що справа організації УСС-ів прихильно полагоджена. Про це поінформує його чергового дня полковник генштабу Граніловіч. Але замість Граніловіча явився у д-ра К. Левицького полк. генштабу Ст. Шептицький і запросив його й Василька на конференцію в справі УСС-ів.

Ввечорі того ж дня всі зібралися в готелі Захера й конферували до півночі. Про перебіг конференції дає д-р Левицький ось

які цікаві інформації: Шептицький діє в заступстві Граніловича; він мусить чимскорше дати на вирішення справу Легіону міністрові й тому хоче знати бажання й пляни Українців. „Полковник Шептицький“, — каже д-р Левицький — „атакував у дечім нашу самостійницьку політику (найбільше проф. Грушевського) у відношенні до Австрії, на що ми оба з Васильком рішуче реагували, та домагався від нас докладного опрокинення всіх закидів, які підносили тоді проти нас Поляки й русофіли. Ми розмовляли понімецьки, та всі запити і допити полковника Шептицького стреміли туди, щоб переконатися, чи наші наміри є лояльні супроти Австрії“.⁴

Дальше розказує д-р Левицький, що й Василько й він пропонували Шептицькому становище команданта Легіону УСС-ів, але він рішуче відмовлявся.⁵ З іншого джерела мені відомо, що відповідь Шептицького була: „Я маю на днях стати генералом і дістати важний приділ на фронті, від чого я не можу відмовитися. Становища команданта УСС-ів не можу прийняти ще й тому, що Поляки назвали б мене зрадником, а Українці не мали б довіря до мене, як Поляка“.

Я вмисне спинився на цім епізоді з доби організації УСС-ів, щоб остаточно вяснити справу Ст. Шептицького. В канадійському „Українському Робітнику“ (ч. 45, з 12. листопада 1948), надрукував був проф. І. Мірчук статтю „Спомин про недавнє минуле“, в якій намагався доказати, що причиною невдачі у нашій визвольній війні було те, що Ст. Шептицький не став командантом Легіону УСС-ів. Ідентичні погляди висловлює пок. д-р Лонгин Цегельський у статті „Помер генерал Станислав граф Шептицький“ в „Америці“ (ч. 102/152 з 27. листопада 1950 р.). Його ж думки переповідає кол. УСС А. Кігічак, при нагоді 40-ліття виступу нашого Легіону у бій, у двох статтях.⁶

І проф. Мірчук і д-р Л. Цегельський кладуть у вину нашому політичному прововоді, що він відкинув думку запросити полк. Ст. Шептицького, брата Митрополита Андрея, на становище команданта Легіону УСС-ів, не зважаючи на те, що цю справу оста-

⁴ Пор. К. Левицький: „Історія визвольних змагань“ ч. 1, ст. 19.

⁵ Там же, ст. 19—20.

⁶ „Новий Шлях“ ч. 68 з 30. серпня: „Прогавлена нагода“ і „Новий Світ“ ч. 6/54 з літа 1954 р. „Чому було тільки 2500 УСС-ів в 1914 році?“

точно в'яснив д-р Левицький ще в 1928 році.⁷ Передаючи точний перебіг розмови членів Президії ГУ Ради з полк. Шептицьким, д-р К. Левицький у примітці каже: „Отсим оприкидається неправдиву легенду, поширювану в нас, наче полк. Шептицький хотів стати командантом українського Легіону, а наші його не хотіли“.

Вже з самого тону розмови Шептицького з членами Президії ГУР пробивається повна відсутність хоча б незначної прихильності його до нашої справи. Він говорив як австрійський розвідковий старшина, противний нашому визвольному рухові. Мені здається, що це було нашим щастям, що він не став командантом УСС-ів. Він у Стрию, коли наші добровольці відмовилися присягати австрійському цісареві, був би з місця розігнав їх по домах, якщо не велів би арештувати всіх, як ворогів Австрії — *sed maiorem Poloniae gloriam*. В роках окупації Волині й Люблинщини австрійськими військами Ст. Шептицький був губернатором Люблинщини й вів там рішучу пропольську політику. Між іншим в значній мірі причинився й до того, що УСС-ів усунено з Волині на весні 1917 р.

Проф. Мірчук „для чіткості картини“ покликується на „інцидент“, переданий йому кол. УСС-ом Ю. Буцманюком, начебто Ст. Шептицький відмовився вступити в польську армію, доки вона веде війну проти Українців. Як же погодити це з тим, що пише д-р Л. Цегельський у згаданій вище статті? „Як настала Польща і Західно Українська Республіка, він (Ст. Шептицький) пішов служити в польській армії. Видно не міг забути, як його знехтовано 1914 року. В Польщі не виступав проти Українців, але й не хотів вступитися за ними, як його просив о це рідний брат, Митрополит, в часі славетної пацифікації“. В статті Цегельського, що крок, то суперечність з тим, що він сказав вище. Клясичним прикладом цього є з одного боку характеристика Ст. Шептицького: „він був лиш жовнір-служака та кар'єрист“, а з другого — жаль, що „він (Ст. Шептицький) не ввійшов у галерію української історії, як вожд українських полків“.

В 2-ій половині серпня німецький уряд запросив до Берліна Президію Головної Української Ради на конференцію. Передаючи

⁷ Пор. К. Левицький: „Історія визвольних змагань гал. Українців“, Львів 1928, ст. 19—20.

д-рові Левицькому це запрошення, австрійський міністер закордонних справ просив його, щоб він не жалівся перед німецьким урядом на Австрію. Д-р Левицький конферував у Берліні з заступником державного секретаря і представником великого генерального штабу. Німці питалися його, чого потребують Українці для розгорнення своєї пропаганди і чого їм Австрія не дає.

Д-р Левицький так характеризує Німців: „Німецькі політики в Берліні говорять коротко й рішуче і не закінчують своїх розмов висловом »будемо старатися по змозі«, але відразу кажуть, що думають і роблять“ (ст. 28).

Як у Відні, так і в Берліні д-р Левицький відстоював політичний характер нашого Легіону УСС-ів, домагався, щоб не роблено ніяких перепон у його формуванні та щоб його відповідно озброєно. Німці списали протокол конференції і заявили д-рові Левицькому, що будуть піддержували наші визвольні змагання.

IV.

ПЕРШІ УДАРИ ПО ЛЕГІОНІ УСС-ІВ

А тимчасом над нашим народом у Галичині і над Легіоном УСС-ів збиралися чорні хмари. Під ударами московських полків заломлюється опірна сила львівського корпусу, який крив головні сили армії, що групувалися на півночі від Карпат до головного вдару. Австрійські війська, не зважаючи на поміч мадярських гусарів і тирольських стрільців, хаотично відступають. З ними відступає цивільна адміністрація, що була виключно в польських руках. Поляки кидають підозріння на українське населення, що воно, мовляв, помагає Москалям. Австрійський уряд не задав собі труда поінформувати вищі штаби армії про настрої Українців і про Легіон добровольців по стороні Австрії. Злобні наклепи польських адміністраційних урядовців на наше населення використовують старшини оперуючих у Галичині частин на те, щоб закрити власну нездарність. Вони радо підхоплюють підшепти Поляків про зраду Галичан і масово вішають та розстрілюють ні в чому невинних людей — сільських інтелігентів і свідомих селян. Окрім того багато наших громадян мандрує до концентраційного табору в Талергофі коло Грацу. Вулицями міста Львова

пересуваються довгі валки наших в'язнів, ескортованих Мадярами, а розфанатизована польська юрба опльовує й обкидає камінням, часто побиваючи до крові сивоволосих старців, між ними й священників.⁸

Тому Талергоф, — каже К. Левицький, — став синонімом Голоти нашого народу, з початком світової війни.

А таких Талергофів було в Австрії у запіллях — не мало і ще страшніших. За мало було наших жертв на воєнних боєвищі по обох фронтах, де боровся український жовнір: в австро-угорській і російській армії, — відділи австрійського і угорського (мадьярського) війська при своїх переходах нападали на наше безборонне і безвинне населення у запіллях і там без судів вішали або вистрілювали наших людей під закидом, що вони є „Русси“ чи там „Рутени“ зрадники держави. При цих самочинних езекуціях страчено в нас тисячі і тисячі невинних людей.

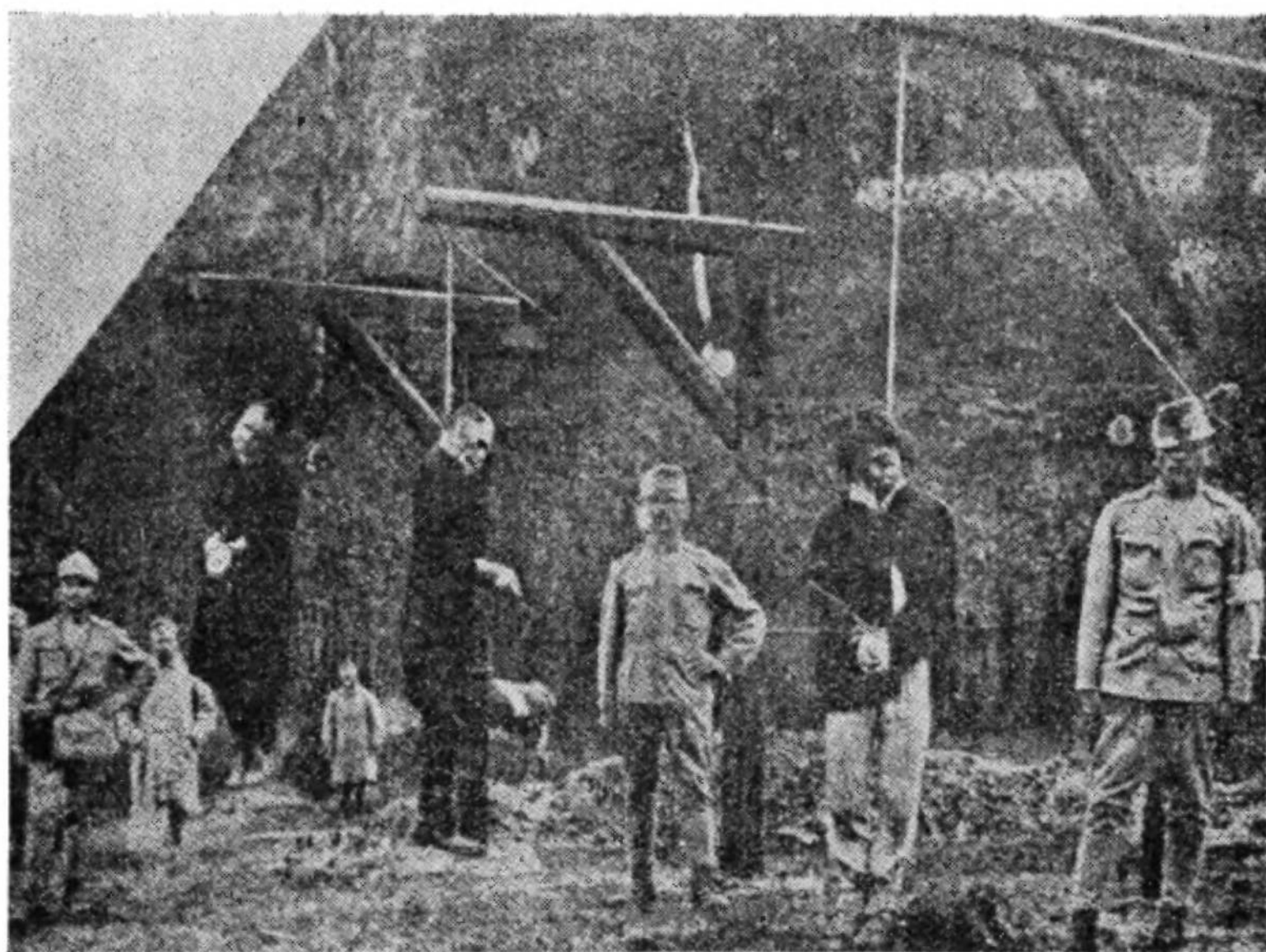
До таких звірських розправ належить безприкладна масакра, що відбулася в дні 15. вересня 1914 року на вулицях Перемишля, з білий день. Мадьярські гонведи, що мали доставити сорок кількох арештованих селян і інтелігентів, застрілили з них сорок людей на вулицях в Перемишлі, — заки допровадили їх до арештів і переслухання.

Під час тих оргій у запіллі австрійської армії починає поширюватися в колах генеральних штабів опінія, що й УСС, мовляв, ненадійні політично. Це треба теж вписати на рахунок наших національних ворогів, для яких факт існування української збройної сили був неабиякою загрозою для їх плянів відбудови польської держави по війні разом з українськими землями, насильно приєднаними колись до Польщі.

А тимчасом наші добровольці, не передчуваючи лиха, стягаються до Львова, а коли він опинився в смузі воєнних дій, переїжджають до Стрия. Тут дійшли до них перші вістки про нелюдські знущання австрійських військ над їх батьками. Стрільцями оволодів великий гнів і обурення на Австрію.

Тоді наш політичний провід зробив велику помилку: замість обороняти на місцях наше населення перед оргіями австрійської

⁸ Згідно з інформацією одного урядовця тернопільського староства втрати українського цивільного населення в Галичині на початку війни доходили числа 35.000. Реєстр утрат був у галицькому намісництві. — Н. Г.

Повішені малярським полевим судом в Мукачеві (від ліва): о. Роман Березовський — парох Протес, жидачівського повіту, Лев Кобилянський — громадський писар з Сенечола, долинського повіту й Пантелеймон Жабяк — селянин з Сенечола.

солдатски й постійно бути при добровольцях, яких він закликав під зброю, він переїжджає до безпечного Відня. Так Легіон УСС-ів полишено на ласку й неласку генерала Петра Гофмана. На внесок шефа корпусної булави начальна команда наказує прийняти й за-присягнути 2,000 юнаків, а решту, коло 10,000,⁹ відіслати додому, часто в села окуповані вже ворогом.

Трагедію, яка відігралася тоді в Стрию, важко описати. Приділені до Легіону запасні старшини армії не могли нічим допомогти добровольцям, бо найвищий ступінь між ними був поручник, а з такою шаржею в генеральному штабі не числилися.

Історія присяження наших добровольців у Стрию виявляє понад усякий сумнів, з якими гаслами наша молодь спішила під

⁹ Таке саме число добровольців прямувало ще на Стрий, але вони не встигли дійхати.

стрілецький прапор. На вимогу австрійської команди присягнути на вірність цісареві юнаки відповіли, що вони присягнуть тільки все одно таки мусіли погодитися з твердою вимогою воєнного часу всеодно мусіли погодитися з твердою вимогою воєнного часу й присягнути цісареві, то зараз, чергового дня, і ті, що вже присягнули, і ті, що відкинені владою, не складали присяги, зібралися під проводом Дм. Вітовського і зложили присягу на руки с. О. Нижанківського такого змісту: „Я, Український Січовий Стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої каплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь!“¹⁰

Стрільці відмовилися навіть приймати платні з каси армії, бо вони, мовляв, не служать за гроші. Але пізніше вони мусіли погодитися з вимогами життя і приймати належну воякам платню.

Обмеження числа стрільців у Легіоні до десятини зголошених викликало спершу сильну реакцію серед юнаків. Якийсь час була небезпека, що всі розійдуться додів, але вища сила зберегла при житті цю нашу першу військову формацію нових часів. Вистачило кілька слів старшин, до яких стрільці мали довір'я, щоб переконати їх, що вони повинні стерпіти все для тієї високої мети, яка привела їх у ряди УСС-ів. Отой малій гурток юнаків був виразником ментальности всієї тодішньої молоді. Якщо у Легіоні були б залишилися не ті, а інші юнаки, що їх штаб корпусу Гофмана відіслав до дому, то й вони були б виконали свій обов'язок, як це зробили УСС. Бо бажання боротися за визволення України було тоді поголовне. Прийнятих 2,000, а потім ще додатково 500 стрільців творили отой „повчок невеличок“, який 40 років тому започаткував визвольний змаг України.

З огляду на воєнно-політичні завдання Легіону, його агенди приділено не оперативному, а розвідковому відділові начальної команди. Тому всі службові письма цієї команди в справі УСС-ів мали знак „К“ (*Kundschaftsabteilung*), а дуже рідко знак „ОК“, або „ООК“, тобто „*Operierendes Oberkommando*“. Знак „К“ був серед УСС-ів дуже зненавиджений.

¹⁰ Пор. Календар Червоної Калини на 1935 р. стаття Д. Лукіяновича „Не попав у реєстр“.

Несподівані успіхи московської армії в Галичині восени 1914 року заставили корпусну команду кинути на латання свого фронту в Карпатах невихованих УСС-ів, без зорганізованого постачання і при лхім озброєнні.

В такім стані УСС переходять у вересні свої бойові христини. Потім прийшов наказ розбити сотні на стежі по 20 людей з одним старшиною і рушити в запілля ворога для партизанки. Цей божевільний плян кидати юнаків без підготовки й відповідного озброєння у вороже запілля рівнявся смертному присудові на наш Леґіон. Він міг зродитися хіба в голові лютого ворога й був у різкій суперечності до тих плянів ужиття УСС-ів, на які погодилися австрійський і німецький уряди. Захистити УСС-ів перед тим могли тільки наші політичні провідники, але їх не було тоді при стрільцях. Не помагали ні переконування стрілецької старшини про нереальність такого наказу, ні протести тодішнього команданта Леґіону УСС-ів М. Галущинського. Наказу не змінено. Але врятував стрільців інстинкт самозбереження: поблукавши кілька днів, а то й тижнів у Карпатах, усі „двадцятки“ збираються в Чинадієві і знову обєднуються в полк.¹¹

V.

ВОЄННІ ДІЇ УСС-ІВ ДО ВЕСНИ 1915 Р.

Леґіон УСС-ів бере потім активну участь в австрійській про-тофензиві на Стрий. По її заломанні фронт пересувається знову в Карпати, де й почалася позиційна війна, яка затягнулася до весни 1915 р. УСС-ів приділили до 55. дивізії корпусу Гофмана, в якій вони виконували стежну службу в передпіллі ворога. Вони просувалися невеликими стежами під ворожі становища, стежили за рухами ворога й звітували вищій команді. УСС показали незрівняними в стежній службі. Між ними було багато Гуцулів, які почувалися в горах наче дома; були там і пластуни, які до війни мандрували по Карпатах і добре пізнали мистецтво стеження. Це їм тепер дуже пригодилося. Стрільці здобувають собі

¹¹ Гарний і зворушливий опис долі однієї „дванадцятки“ дає Л. Граничка в спогаді „Стрілецька двадцятка“ в календарі „Червоної Калини“ на 1935 рік.

славу „очей армії“, багато з них одержало відзначення за хоробрість, а дехто підстаршинські, а то й старшинські ступені.

Але ці успіхи УСС-ів коштували їм великих жертв. Холодна зима 1914-15, важкі воєнні труди незагартованих юнаків і постійне напруження нервів підкосили фізичні сили стрільців. Мачушине відношення корпусної команди й тут далося відчутти. УСС були єдиною формацією корпусу, яка не одержала теплих кожушків на зиму. У висліді того бойовий стан Легіону під весну впав до 25%, так що кількість крісів у курені не перевищала кількості крісів одної сотні. Справа покращала щоллш тоді, коли в березні 1915 р. прибуло з новосформованого Коша коло 1000 новобранців, окрім 82 стрільців „старої війни“, яких привів на фронт хор. Гоїв.

Зима 1914-15 внесла в життя УСС-ів теж одну темну сторінку: міжусобиці старшин, приділених до УСС-ів з армії, спричинені спором за владу і впливи в Легіоні. Про них багато пишуть і О. Думін і д-р К. Левицький. Військові кола добре знали про ці міжусобиці між старшинами, а тому, що й Бойова Управа далася гтягнути в них, її авторитет понизився і в очах стрільців, і серед військових кіл.

Щоб не входити глибше в цю справу, хочу тільки ствердити, що Легіон УСС-ів не мав щастя до тих старшин запасу, яких приділено до нього з австрійської армії, без вибору. Тільки небагатьох з них відповіло покладаним на них сподіванням.

По приході доповнень Легіону корпусна команда бачила konieczність дати довший відпочинок тим стрільцям, які від осені стояли у фронтовій службі. На початку квітня прибув один курінь на 4-тижневий відпочинок до місця постою Коша. Потім мав прибутти й другий курінь, але цей плян відпав з уваги на несподівану офензиву Москалів на Маківку. Навіть перший курінь не відпочив як слід, бо скорше, ніж було намічено, його заалармували й покликали в бій на Маківці.

VI.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕГІОНУ УСС-ІВ

На домагання Бойової Управи Міністерство Крайової Оборони дозволило організувати запасне тіло Легіону, яке мало

дбати про доповнювання втрат набором новобранців і їх вишколом та формуванням похідних сотень. Запорядок міністра ввійшов у половині січня 1915 р., але ввійшов у життя щойно в половині березня. А причиною було те, що корпусна команда, в порозумінні з начальною командою армії, намічувала тоді саме перевести реорганізацію Легіону, а вона відбулася в половині місяця березня. Тоді скасовано команду Легіону, утворено два самостійні курені та приділено їх тактично до 129 і 130 бригад 55-ої дивізії. Бойову Управу відсунено від впливів на справи Легіону, а куреням дозволено листуватися з нею службовим шляхом через команду корпусу, згл. референта справ Легіону, яким назначено М. Галущинського.

Кіш підпорядковано безпосередньо корпусній команді; його листування з нашим політичним проводом не обмежувано, як це мало місце в Легіоні.

Як видно, реорганізація була для УСС-ів некорисним потягненням. Вона розірвала внутрішній зв'язок між клітинами Легіону, касувала фактично нашу верховну команду, якою була Бойова Управа, бо їй признано було спершу право іменувати старшин і центральне ведення справ Легіону. Команду Легіону, яку мав спершу М. Галущинський, а потім від січня 1915 р. Гриць Коссак,¹² скасовано теж. Службовий зв'язок між командою Легіону й Кошем не існував від самого початку. З полку УСС-ів утворено два окремі курені — замість початкових 2 і 1/2 і не дозволено творити третього куреня навіть тоді, коли була для цього можливість.

Не без впливу на вкорочення прав Бойової Управи був факт, що в міс. лютім її член д-р Л. Цегельський помістив у німецькому часописі, який видавав Союз Визволення України, статтю, звернену проти ген. Фляйшмана, команданта дивізії, до якої належали УСС.

¹² Гр. Коссак добився, поза плечима Галущинського, Гол. Укр. Ради і Бойової Управи, іменування командантом Легіону. Про це писав Рожанковський К. Левницькому в лютім. Пор. К. Левницький, цит. твір, ст. 134-5.

VII.

ДУХОВЕ ЖИТТЯ ЛЕГІОНУ УСС

Політичний характер організації УСС-ів вимагав плянового ведення політично освідомної праці серед Стрільцтва. Треба було поглиблювати світогляд стрільців, учити їх орієнтуватися в кожночасному положенні нашої справи, у зв'язку з політичними прагненнями нашого народу. Стрелець повинен був добре знати історію рідного народу та його змагання до волі в минулому й сучасному. Він повинен був уміти вяснити чужинцям завдання Легіону. Бо разом з успіхами УСС-ів у боях росло зацікавлення ними серед чужинців, що стояли з УСС-ами на фронті. Про них щораз частіше писала чужа преса осередніх і нейтральних держав.

Але в перших місяцях не можна було й думати про таку працю серед Стрільцтва. В бойових сотнях це було неможливе тому, що стрільці мусіли звертати свої очі передовсім на ворога. Тому їх нервове й виснажливе життя виключало якубудь плянову працю над духовою сторінкою. Це було можливе тільки в Коші. Тут перебувало постійно велике число стрільців, які по зраненнях і недугах не могли робити військової служби й помалу верталися до сил. Якраз для таких виздоровців треба було намітити культурно-освітню працю та придумувати для них культурні розваги. Але й новобранці потребували духової опіки у хвилинах дозвілля.

Людей для праці над стрільцями було в Легіоні досить. Відсоток інтелігентів був постійно високий. За обчисленням О. Назарука (з Головної книги) інтелігенції було 38%, тобто на одну сотню з 200 крісами випадало 76 інтелігентів. Були між ними політичні діячі з передвоєнних років, редактори, письменники, публіцисти, мистці, учителі народних і середніх шкіл, було багато учнів високих, середніх і фахових шкіл. В Легіоні ніколи не бракувало людей для культурно-освітньої і національно-освідомної праці, а влегшувала її та обставина, що всі партійні діячі мовчки погодилися на повний внутрішній мир. Ніхто з них не пробував пропагувати свої партійні гасла між стрільцями, а всі однозгідно працювали над розвитком і поглибленням політичної думки серед загалу Стрільцтва. Приємно було бачити взаємну лояльність між політичними діячами в Легіоні УСС. Для ілюстрації два приклади.

Гурток мистців і культ.-освітніх працівників у Коші. — Сидять від ліва: Д-р Гр. Стецюк, Лесь Гринішак, Кошовий Н. Гіряк, Мих. Гайворонський, чет. Гр. Трух. — Стоять від ліва: М. Баландюк (Поперечний), Людв. Стрільчук, І. Перчинський, Ост. Вахнянин (Біцьо), Банах, тенор-соліст, Юра Шкрумеляк, Михайло Біляч.

Член Радикальної Партії О. Назарук, який перед війною дуже гостро полемізував у „Громадському Голосі“ з редактором „Руслана“ С. Горуком, писав про нього з повним признанням і великими похвалами, бачивши солідність його, як команданта куреня УСС-ів.

Коли сотник О. Семенюк, теж член Радикальної Партії, звернувся раз до старшин Коша під час обіду з проханням жертвувати гроші на пресфонд „Громадського Голосу“, то на збіркову листу старшини зложили з місця 500 корон, хоч між ними не було ніодного члена згаданої партії, крім самого Семенюка.

Високий відсоток інтелігентів у Леґіоні УСС-ів був причиною, що вони не могли авансувати на вищі військові ступні, навіть підстаршинські, але вони не почувалися з того приводу нещасливими, що весь час війни служили в рядах УСС-ів, як рядовики,

вістунн, рідко як десятники, чп підхорунжі.* Та їх заслуги в культурно-освітній ділянці УСС-ів особливо великі. Бо то на їх плечах спочивав увесь тягар праці над розвитком духового життя Стрілецтва. Більшість старшин, приділених службово до Коша УСС-ів, цим не цікавилася.

Плянова праця на тому полі почалася весною 1915 р., коли Кіш увійшов у свої права. Але вже перед тим, зимою 1914/15, появлялися перші проблески духового життя УСС-ів, стихійно, неорганізовано. Була це стрілецька сатира, що родилася рівночасно в полі і в давній „Кадрі“, перед організацією Коша. В полі зібрався гурток мистців і поетів, що звався „Артистичною Горсткою“. Його члени склали перші стрілецькі сатири, карикатури й пісні. Вони то видали перший сатиричний журнал „Бомба“, який містив талановиті рисунки й сатири. В Коші появилися тоді також перші сатиричні твори.

Про стрілецький гумор писав О. Назарук: „Отож гумор в цій великій, страшній війні не опускає людей. Він вискакує серед найбільше кривавих боїв ночі й усміхається в блиску гранат. Він сміється до розпуку в стрілецькому рові, і в Січовім Коші, і скрізь, і скрізь. І вбирається він у всілякі форми... Обсервував я його і в нашім Січовім Коші то як гостя з кривавих піль битв, то як уроженця Коша. Кого він не бере в свої чудові обійми, з котрих виходиться пом'ятим, але більше близьким до людей“.¹³

Першими клітинами духового життя стрільців у Коші були чоловічий хор і бібліотека. Хор постав дуже скоро, мабуть у березні, або в квітні. До нього належало кілька членів передвоєнного „Бандуриста“, були добрі солісти, як Банах, Семань і Сімянович („Псубрат“).

Так само скоро зорганізовано бібліотеку. На закуп книжок спершу оподаткували себе старшини, багато книжок дарував нам „Союз Визволення України“. При бібліотеці постав за ініціативою Л. Гринішака, диригента хору, відчитово-дискусійний гурток, для якого призначено окрему кімнату, що була рівночасно читальнею для стрільців. Там на столі постійно лежала наша й німецька

* Кількох УСС-ів з освітою, добровільно перейшли до австрійських полків, щоб там добитися старшинських степенів. Вони були предметом кпин серед Стрілецтва.

¹³ Пор. О. Назарук: „Слідами Українських Січових Стрільців“, ст. 129.

Шевченківське свято в Коші УСС. Промовляє сот. д-р Н. Гіряк.
Свистільники 1916 р. — Фот. М. Угрин.

преса до вжитку стрільців. В цій читальні могли виздоровці-УСС, які не мали на кватирах спокійного кутка, пересиджувати й читати. А вечорами, по щоденних зайняттях, збиралися в читальні новобранці й „стара війна“ на спільне читання часописів і дискусію на актуальні теми. Очевидно, найчастіше дискутували на воєнно-політичні теми, про становище нашої справи й ролю Стрільцтва. Спочатку вели ці дискусії такі стрільці, як згаданий Гриніщак, Ст. Чумак (бібліотекар), д-р Сава Нпкифоряк і д-р А. Кузьмич, який був інструктором новобранців. В травні прибув до Коша д-р О. Назарук і дуже оживив працю над політичним вихованням стрільців. Він переглянув бібліотеку Коша і в своїм репортажі написав про неї ось яку замітку:

„З перегляду бібліотеки я був дуже вдоволений. Так і пригадалося мені пропамятне письмо українських владик з часів Сагайдачного, внесене до польського правительства, в яким вони представляють любов давнього козацтва до грамотности. Белетристично-публіцистичний склад січової бібліотеки дасться пояснити тим, що вона призначена для людей, які вернулися з поля битви й тяжкої лектури читати не можуть.

В бібліотеці великий рух. Наші молоді інтелігенти рвалися

за книжками поруч гуцульських хлопців. Приємно було дивитися на це. З бібліотеки користають щораз нові люди, що приходять з поля на місце тих, які вже відпочили“.¹⁴

Про життя бібліотеки звітував Кошовий Президії Загальної Української Ради в половині червня 1915 р.:

„Читальня УСС-ів збагатилася новою збіркою з Відня: закупамми й дарами Союзу Визволення України й ін. Мимо того і тепер ще не вистачає книжок, бо рух у читальні незвичайно великий. Найбільшою симпатією тішиться Аркасова „Історія України“. У нас її два примірники (даровані Союзом). Але й це не вистачає. Тому стрільці збираються гуртками і читають її спільно“.¹⁵

Немаловажну роль відіграв у духовому житті УСС-ів прегарний хор. Він уже весною 1915 р. влаштував гарний Шевченківський концерт на замку князя Коріятовича в Замковій Паланці. Своїми концертами в мукачівській парохіяльній церкві здобув собі популярність не лише між українськими міщанами, але й серед малярського громадянства Мукачева. Про церковні концерти нашого хору пише О. Назарук у цитованім творі:

„Від першої хвилини, як заспівав січовий хор (а співав так гарно, що довге Богослуження — Служба Божа з дяконами й парастасом — видался мені навіть закороткою), публіка в церкві була немов зелектризована. Бо був це просто концерт, інтересніший добрим відношенням публіки до нього, ніж не один Шевченківський концерт у Львові. Особливо співав знаменито „Отче наш“, „Свят“, „Буди ім'я Господне“ та „Вічна пам'ять“. При тім усім треба було бачити, з якою вдячністю в очах дивилися особливо старі міщани й міщанки на наших співаючих стрільців“.¹⁶

До цього автор додає таку примітку:

„А був у тій параді й один драматичний епізод. Молодий, інтелігентного вигляду, священник розпочав проповідь по-малярськи. В церкві якстій счинився рух. То наші стрільці безцеремонно та без порозуміння вийшли з церкви і вернулися аж по проповіді. При кінці Богослуження інший священник перекладав уже речення

¹⁴ Там же — ст. 7—8.

¹⁵ Пор. К. Левницький: „Історія визвольних змагань гал. Українців“. Львів 1928, ст. 181.

¹⁶ Пор. О. Назарук, цит. твір, ст. 15—16.

за реченням свою бесіду (заповіді) на українську мову місцевим, зовсім добрим виговором.

На цвинтарі в часі проповіді я зустрів (ідучи кругом церкви в товаристві стрільців-сецесіоністів) бабусю-міщанку, яка приступила до нас і сказала: »Я все виходжу з церкви в часі проповіді, бо не розумію по-мадярськи; але то тільки молодші попи говорять по-мадярськи, старші таки по-нашому...«

На ці концерти кошового хору в Мукачеві стали ходити мадярські громадяни, особливо пані, які любувалися нашим співом. По кількох таких концертах прийшла до мене делегація комітету пань мадярського Черв. Хреста з пропозицією влаштувати спільно з їхнім комітетом прилюдний концерт на користь Червоного Хреста. Наші хористи погодилися на це й незабаром відбувся концерт у вщерть виповненій залі. Він приніс гарний прибуток комітетові Червоного Хреста, а УСС-ам велику популярність серед Мадярів Мукачева. Скоро потім Кіш переїжджав з Замкової Паланки в Галичину (Скільщину). Коли на залізничному дворці стояв наш поїзд готовий до відїзду, до мого вагону прийшла делегація мадярського комітету пань з китицею квітів і чудовою шовковою синьо-жовтою стягою для стрілецького прапору, яку пані самі й прип'яли. Вони й просили мене передати УСС-ам щиру подяку за їх чудові концерти.

При кінці березня, або на початку квітня зорганізувалася в Коші Пресова Кватира заходами чот. М. Саєвича, Миколи Угриня й Кошового. Завданням її було збирати всілякі матеріали для історії Легіону УСС-ів, як от світлин, спогади, статистичні дані, статті й літературні твори з стрілецькою тематикою, мистецькі твори і таке інше. На потреби Пресової Кватири викладали спершу свої приватні засоби Саєвич і Кошовий. Від літа 1915 року фінансувала Прес. Кватиру Бойова Управа УСС-ів. До праці в цій новій установі Коша ми притягали УСС-ів, які мали трохи хисту й охоти, а перш усього співробітників Евіденційного Бюро (Реєстру) Коша.

Про цю клітину Коша буде мова в моєму другому нарисі „Схема організації і засяг праці Коша УСС-ів“. О. Думін і мемуаристи: Л. Лепкий, д-р І. Іванець і Микола Угрин-Безгрішний, на-світлюють генезу й працю Пресової Кватири невірнo. Це під-

креслив уже О. Назарук при обговоренні праці Думіна в „Новій Зорі“ за 1937, р. ч. I.

В червні 1915 р. організовано в Коші курси для неграмотних і гімназійні курси — для видужуючих стрільців. До 1918 р. 140 гімназистів, які вчилися на курсах у Коші, склали іспити різних класів і матуру в наших гімназіях у Львові, Станиславові й Відні.

В половині липня починає появлятися перший пресовий орган УСС-ів „Самохотник“. Він започаткував стрілецьку пресу, яка досить скоро розвивалася й грала велику роль у формуванні стрілецької політичної та громадської думки. Це питання обговорив уже редактор і світлицець Коша М. Угрин-Безгрішний, тому я згадаю тільки деякі моменти, зв'язані з „Самохотником“, які так, чи інакше впливали на ментальність стрільців. Спочатку редагували його А. Баб'юк і М. Угрин, а співпрацювали молоді стрілецькі письменники. Восени 1915 р. прибув до Коша (рекламований з війська) знаний ще з-перед війни письменник, гімназійний учитель Антін Лотоцький. Він став головним співробітником „Самохотника“ й містив у ньому статті на поважні теми й веселі вірші, в яких мовою і складом наслідував панегірики з козацької доби. Підписувався псевдами: Я. Вільшенко, Тото-Долото, або Само-собою не-Руданський.

Між іншим досить удатний був його вірш, написаний з нагоди іменин вістуна Степана Прідуна, дуже талановитого філолога, який провадив гімназійні курси й завідував складом одностроїв для булавного відділу Коша. Лотоцький звеличував у своїм вірші „гамазейника тринадцятої бригади“ (тобто булавного відділу), який „строїть стрілецьку громаду в кучми, сапоги, рукавиці і ногавиці“. Так само вдатний був його вірш в обороні „клубу миротворців“, що його заснував він зі своїми товаришами, співробітниками „Самохотника“. Гасло клубу, яким його члени зустрічали кожного стрільця: „Мир зам!“ ми вважали зрадою ідеї боротьби за Україну і громилі миротворців сніжками. Лотоцький написав веселу супліку до Кошового, в якій просив, щоб „кулей у миротворец не керувати“.

З прибуттям артиста-малювача О. Куриласа до Коша „Самохотник“ дістав знаменитого ілюстратора до сатиричних творів Лотоцького й інших.

В „Самохотнику“ стрільці забирали слово, щоб висказати

Українське Воїнство громить сніжками Клюб „Миротворців“ у Коші в присутності делегата Бойової Управи, проф. І. Боберського (7-ий зліва). — Свистільники 1916.

свої рефлексії на різні прояви стрілецького побуту, звернути увагу на його негативні сторінки. Особливо таврували вони манію героїства серед „молодої війни“. Таким способом вони виховували молодших товаришів до громадської скромності, коли їм під впливом похвал у нашій пресі зачиало „в голові перевертатися“.

Влітку 1915 р. появляється в Коші оркестра, зорганізована молодим музиком Михайлом Гайворонським, яка й завершила культурний процес у житті стрільців.

Останньою клітинною громадського характеру був „Гурток загального добра“, що постав за ініціативою д-ра Вол. Старосольського. В ньому працювали наші правники, які служили селянам правними порадами, а зокрема родинам покликаних до війська.

В атмосфері, викликаній громадськими й культурно-освітніми клітинами, витворився специфічний клімат стрілецького життя, якого не було в ніякій іншій військовій частині. В цьому кліматі пробуджувався й ріс громадянський і державницький етос серед

стрілецької братії, родився новий тип ідейного українського воїна, для якого був зовсім чужий дух солдатески.

Добре ілюструє громадського духа УСС-ів така подія:

Перед Великоднем 1916 р. львівський Комітет Пань вислав на руки Кошового 3.000 корон на закуп святкових дарунків для стрільців. Їх було тоді в Коші 1500 люда. На одного стрільця випадало по 2 корони, отже занадто мала сума, щоб можна було в тому дорогому часі щось купити. Кошовий скликав віче стрільців і віддав їм на рішення питання: як ужити дарунок Комітету Пань. Він піддавав їм думку використати ці гроші на громадські цілі (волинські школи, кошову бібліотеку й на стрілецький фонд інвалідів). Перший зголосився до слова стрілець Ол. Саджениця, який був донедавна неграмотний і навчився грамоти в часі відпочинку в Коші по маківському бою. Вимахуючи в повітрі книжкою Назарука: „Слідами УСС-ів“, він розповів товаришам, який він був ще недавно нещасливий, коли не вмів ні читати, ні писати, а тепер ось він почувається дуже щасливим, що може читати книжку. Відтак перейшов на тему праці стрільців над волинською дітворою, підкреслив її значення для українського народу й запропонував розділити дарунок львівського Комітету Пань: на волинські школи — 1,000 корон, на бібліотеку в Коші — 800 корон, а решту на інвалідський фонд УСС-ів. Після нього промовляло ще кілька стрільців, але всі піддержали внесок Саджениці, який і прийнято одноголосно. Другого дня появилася дума про слово Саджениці на вічу, здається мені, А. Лотоцького.

Новий тип Українця, який народився серед Стрілецтва, характеризують і О. Назарук і О. Думін. Перший із них дає коротку, загальну характеристику у своїй брошурі: „Над Золотою Липою“. Він каже:

„Мене просто осліплювала думка, що тут твориться цілком нове покоління українського народу, щодо якості краще від попереднього“ (ст. 63). А далше: „Що ступінь, то щось дуже дивне. Бо як ви, наприклад, зрозумієте, що молодь народу, який колись на Запоріжжі, будучи сотки літ суверенним паном, не збудував одної порядної твердині,¹⁷ — тут у вогкім ярі чужого лісу, знаючи,

¹⁷ Дякуючи основним студіям проф. Вол. Січинського в останніх десятиліттях, ми знаємо сьогодні, що в XVII і XVIII століттях, у добі буйного роз-

що години побуту в нім почислені, підіймає з власної ініціативи, без чужого кулака, важні культурні роботи?" (ст. 79).

Назарук говорить тут про зразковий порядок, який він бачив у стрілецьких окопах і їх оточенні.

Думін дає значно ширшу характеристику, яку тут варто навести:

„У способі думання, поведінці, розумінні своєї гідности, розумінні своїх прав і обов'язків, почали УСС — саме під впливом війни — витворювати новий тип Українця, відмінний від тяжкого, спокійного, трохи вайлуватого, заголюканого й нерішучого типу „Руснака“.

„Стрелець не брав нічого трагічно, не проймався тягарем воєнного життя, не заломлювався під враженням своїх хвилиних невдач, а шукав нагоди їх виправити. До своїх явищ особистого й колективного життя Стрілецьтво підходило з гумором, який не покидав його і в найтяжчих хвилинах, скріплював його радість життя і творчости. Стрільці любили забавитися й потанцювати. Ледве вийшли з окопів у запас, а вже по стрілецьких стоянках гула музика, неслися співи, розлягався веселий, здоровий сміх. А заграла на фронті музика, Стрілецьтво не хнюпилося, а виходило „на кривавий тан“ з таким самим оптимізмом, з яким і поверталось з поля бою.

„На свій зовнішній вигляд УСС звертали теж пильну увагу. Чисто одягнуті, поголені, стрільці різко відбивались від своїх товаришів зброї, звичайно запущених, неохайних мадярських воєнків. Кватири, що їх займав український Легіон, світилися взірцевим порядком. Навіть у першій лінії стрільці не занедбували своїх приміщень, а пристроювали їх найкраще. Доволі поглянути

квіту наук в Україні під опікою наших гетьманів, не останнє місце займала фортечна інженерія.

Проф. Вол. Січинський присвячує багато уваги питанню фортифікації України; він наводить голоси чужинців про наших видних інженерів-фортифікаторів, як напр. про полковника Петра Апостола й А. Зерникава. Останній написав у Батурині 8-томову працю про будову фортець.

Українські гетьмани перед Мазепою і сам І. Мазепа будували фортечні споруди проти Турків, Татар і проти Московії. Свідчать про те: П. Алепський (1656), Маєрберг (1661), Юль Юст (1711). Й. Г. Корба в творі *Diarium* з р. 1700 подає розміщення й пляни цілої системи фортець над Озівським морем, що її збудувала „*Civitas Cosacorum*“. За гетьманування Мазени започатковано будову нової „Української лінії“ фортець від Дніпра по річках Орель, Самара до Ізюма; в Києві була найбільша фортифікація на Печерську. -- Н. Г.

на світлинні стрілецьких становищ над Стрипою, щоб перекона-
тися скільки труду покладали стрільці в те, щоб надати їм есте-
тичного й милого вигляду“ (ст. 153—154).

Характеристику УСС-ів, подану Думіном, скріплює спогад
чет. Ів. Цяпки про бій коло Болехова. Він проводив тоді сотнею
новобранців, які щойно прийшли з Коша.

„Я подивляв“ — пише Цяпка — „цих молодих новобранців.
Це жниво смерті, яке вони перебули, здавалося, не залишило
в них ніякого враження. Жарти й дотепи на московську адресу
сипалися немов з рукава. Там сотнями падають люди, і тут навколо
падають, а ти чуєш довкруги жарти й дотепи, як на якому весіллі“.¹⁸

У тому бою втратили УСС 200 людей убитими, пораненими
й полоненими.

VIII.

НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ Й ПОЛІТИЧНІ ОБРІЇ

По прориві московського фронту під Горлицями весною 1915,
ворожі війська хаотично відступають на схід, звільнюючи не
тільки східно-галицькі повіти, але й ті наші північно-західні
землі, які до війни були під московською займанщиною, а саме,
Холмщину, Підляшшя, Полісся й частину Волині. Швидкий від-
ступ московських армій давав надію, що війська осередніх держав
просунуться за Збруч і займуть широкі простори Наддніпрянської
України.

У зв'язку з цим виринали перед Стрілецтвом перспективи по-
вороту до початкових завдань, які були намічені для нього
в 1914 році. Між нашим політичним представництвом у Відні
(Загальною Українською Радою та Союзом Визволення України)
і командою Коша зачинають обговорюватися пляни поширення
Легіону та його нової організації. В цій справі писав до Кошового
член Бойової Управи, Володимир Темницький, у серпні 1915 р.:

„... Я згадав уже, що мав багато праці з організаційними
справами УСС. Вияснюю, що за цей місяць три рази робив, згл.
перероблював меморандум до Нач. Кмди Армії. Один начерк я пе-

¹⁸ Пор. І. Цяпка: „Доповняюча сотня УСС в бою“, збірник „Червона Ка-
лина“, ст. 46.

реслав Вам і Назарук привіз від Вас замітки й бажання. Але в хвилині, коли Назарук тут з'явився, вже був на порядку, згл. вже навіть готовий до внесення 3-ій плян, змінений двократно по довгих нарадах і розмовах з Міністром Краєвої Оборони. Цей плян вимагав у головних основах: контингенту 12.000 воєнного стану, 5.000 в запасних кадрах, дозволу на побір та доповнювання до згаданої висоти (12.000 + 5.000) в поборовім віці... Міністер обіцяв дозволити на якусь форму побору, бо бранка виказала несподівану надвишку. Він сам признав, що вояк нижче 18 і вище 50 років, то не вояк. Запасних сотень у Перемишлі, Львові, Станиславові й Стрию; творення полків і бригад по трійковій системі, референта при Нач. Кмді Армії (наше терно: Галущинський, Стоцький з Чернівців, Загайкевич), приділення відділів УСС до армій австрійської і німецької, оперуючих на українських землях, референта при кожній армії і т. д.¹⁹

Але вже перед тим, по одержанні дозволу на рекрутацію новобранців до Легіону, Кіш висунув проєкт формування вибраної сотні УСС-ів з політичним вишколом, яка була б готова вступити в Україну разом з арміями осередніх держав для політичної праці, ще заки Легіон встигне приготувитися до свого завдання. Військові кола погодилися з тим проєктом.

Про цю сотню звітував Кошовий Президії Загальної Української Ради: „Експедиція сотні на Схід: У зв'язку з дозволом на доповнення полку стоїть також експедиція одної сотні на Схід, про яку я писав коментар до звіту д-ра Старосольського. Тепер щойно почнеться справа реалізувати, бо по утворенні тієї сотні розпочнеться курс політичного й військового вишколу. До того курсу є назначений один поручник з Нач. Команди Армії, а надто ми маємо постаратися про двох інструкторів у політичних справах. Крім декого з галицьких Українців (д-р Старосольський, д-р Назарук) хочу просити Союз Визволення України про одного бодай інструктора на цей курс. При вимарші сотні на місце призначення хочу постаратися (знов же через Союз) про дозвіл Воєнного Міністерства взяти зі собою свідомих Українців-полонених із Фрайштадту, які даватимуть стрільцям інформації про відносини і людей в селах та містах Подільської і Волинської губерній.

¹⁹ Пор. Календар „Червоної Калини“ 1935 р., ст. 48—49.

Щоб це питання обговорити вичерпуючо, я хочу на днях приїхати до Відня на переговори зі Союзом. Тоді — на домагання Світлої Президії я готовий зложити широкий усний звіт“.²⁰

На окупованих українських землях мали організуватися Комісаріяти УСС-ів з метою опіки над місцевим українським населенням та набору новобранців, їх вишколу й формування військових відділів для боротьби проти царату.

Але офензива ген. Макензена заломилася літом того ж року. Москалі кинули величезні сили проти армій осередніх держав. Осінню ці спробували ще раз щастя, в тяжких боях вони відтиснули московські сили до Стрипи. А по випаді на лінію Серету, завернулися назад на Стрипу й тут фронт задубів на цілу зиму. Тому наші плянування про поширення Легіону й його політичну працю на окупованих українських землях відійшли вдруге на задній плян. З великих проєктів удалося здійснити тільки дещо: оснування Збірної Станиці УСС-ів у Львові та трьох Комісаріятів на Волині, формально для набору новобранців, а фактично для національно-освідомної праці серед відсталого селянства та оснування народних шкіл.

ІХ.

ГРОМАДЯНСЬКА ПРАЦЯ УСС-ІВ КОША

Влітку 1915 р. командування австрійських військ видало наказ до всіх етапних формацій помагати селянам у польових працях, щоб забезпечити добре жниво. Це було дуже доцільне, бо війна вирвала з села робочі руки й була небезпека, що багато поля лежатиме облогом. В інтересі армії й населення було, щоб ніюдин кусник поля не був занедбаний.

Цей наказ застав Кіш у Скільщині, в селі Камінці й Дубині. Камінка — це бідне гірське село, в яким було мало орного поля; селяни випасали худобу й збирали сіно. Перед нашим прибуттям епідемія холери забрала багато жертв з-поміж населення. Стрільці були імунізовані перед холерою, тому вони могли жити безпечно по селянських дсамах. Виздоровці, які не робили вправ, щиро опі-

²⁰ Пор. К. Левицький: цит. твір, ст. 179—180.

кувалися осиротілими дітьми, помагали їм харчами й працювали в домашній господарці.

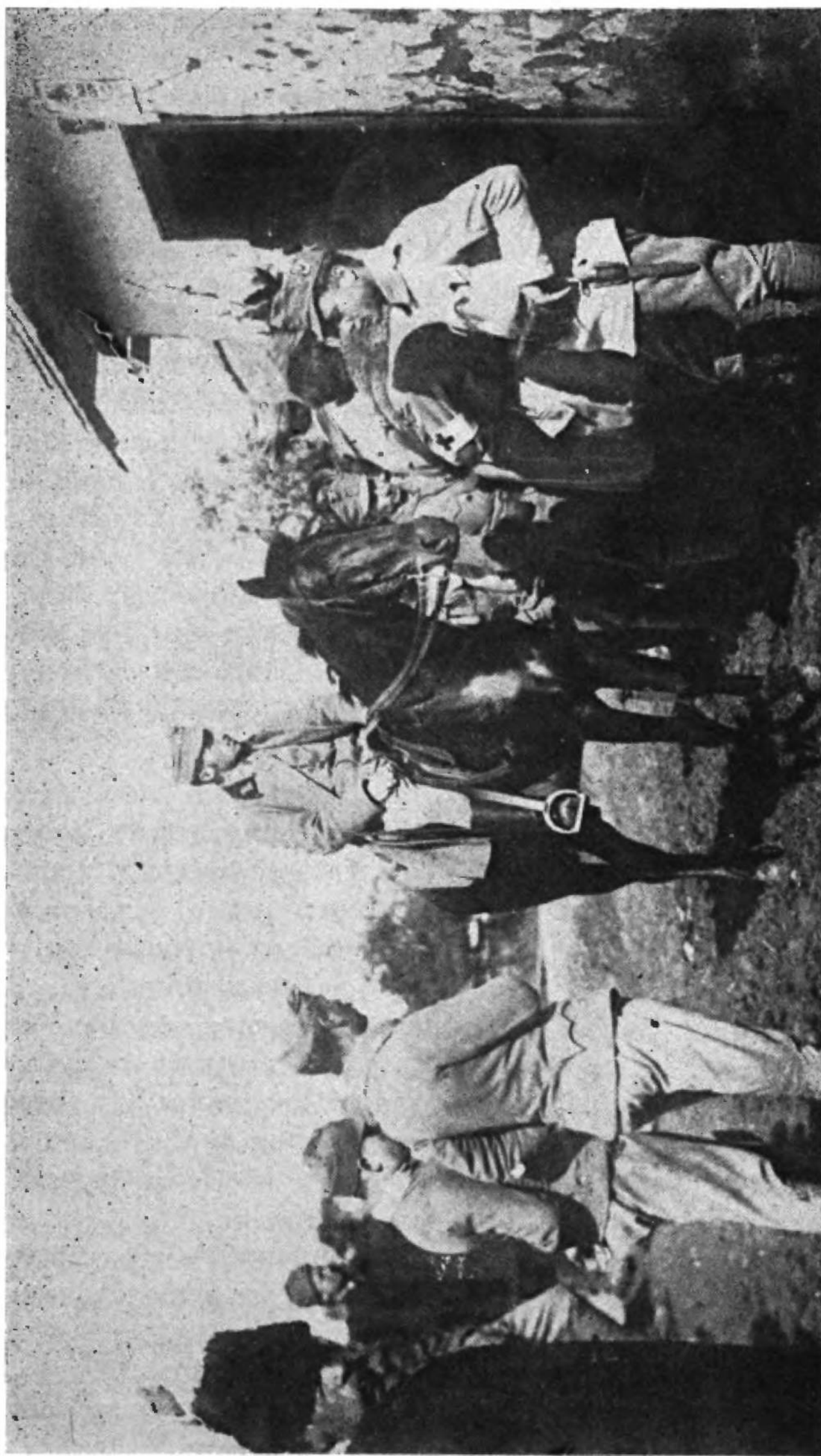
По одержанні наказу про поміч у польових роботах я скликав перше віче УСС-ів (не службову збірку), щоб дати змогу всім стрільцям свобідно висловитися в справі збірної помочі населенню. І селянські хлопці й інтелігенти радо погодилися помагати селянам на сіножатах. За короткий час побуту Коша в Скільщині вони встигли забезпечити вповні збір селянського сіна. Впродовж 1915 р. Кіш дуже часто зміняв місце постою і тоді не можна було розгорнути плянної праці стрільців на полях. Але весняний сезон 1916 р. перебув Кіш у Свистільниках, рогатинського повіту. Тут і в сусіднім селі, Липиці, Відділ виздоровців Коша виконав велику працю, обробляючи понад 2.000 моргів орного поля. В тій справі відбулася спільна нарада стрільців з представниками обох громад і тоді намічено плян праці. Обчислено всі робочі сили з-поміж селян, списано весь живий і мертвий інвентар. Кіш мав тоді понад 600 виздоровців, які згодилися працювати, і малий відносно обоз, який, у міру спроможности, віддавано в розпорядження села. Керівництво тими працями передано стаційному старшині, сотникові О. Семенюкові.

Команда Коша поставила внесок корпусній команді, щоб упродовж двох місяців весняних робіт не формувати похідних сотень із тих 600 виздоровців, які працювали на полях, і корпусна команда погодилася з цим, тим більше, що в Липиці був у вишколі повний курінь новобранців, який на випадок потреби був у резерві. На бойовому фронті було в тому часі спокійно.

Таким чином стрільці помогли нашим селам обробити поля. Селяни охоче слухали заповіджень стаційного старшини й гуртом працювали всюди, де їх призначено. До команди Коша приходили потім селяни з сусідніх сіл з проханням, щоб і в них організувати таке збірне оброблювання поля. Але це вже не було можливе.

Поза тим стрільці помогли при весняних роботах парохів Шумлян, о. Лежогубському, батькові УСС-а, але вони відмовилися помагати дворові в Свистільниках.

Недалеко кошової команди в Свистільниках був один осиротілий дім: троє малих дітей. Батько згинув на війні, мати померла під весну. До сім'ї належало 10 моргів поля, коні й корова. На

Кошовий Н. Гірняк, провіривши санітарний склад Коша перед відходом похідної сотні, дає доручення начальни-
кові складу приготувати санітарний матеріял для сотні.

прохання начальника громади я призначив опікуном сиріт одного селянського хлопця, який жив у Коші, як інвалід. За хоробру поставу на Маківці він дістав відзначення (срібну медалью хоробрости), і чекав у Коші на висуд. Він перейшов жити до хати сиріт і піклувався ними та працював у господарстві. Я деколи заглядав до „його хазяйства“ на провірку. Одного разу я прийшов до нього вполудне й застав таку картину: дівчинка миє посуду по обіді, 4-літній хлопчик грається дерев'яним коником на долівці, а мій стрілець при столі держить на колінах може півторарічну дитину й годує її кашою. Мале — видно дуже живе — похляпало стравою сорочку й штани прибраного батька, а він терпеливо приговорює до маляти. Це була чудова картина, гідна пензля найкращого маляра.

Стрілець був гордий із своїх нових обов'язків та посвятився всеціло малим сиротам. На моє питання, звернене до дівчинки, чи вона любить свого опікуна, вона радісно відповіла: „То наш другий тато!“ Жаль лише, що нагле перенесення Коша позбавило сиріт опікуна. Свистільники стали тереном воєнних дій, бо фронт пересунувся на річку Нараївку, яка пливе серединою села.

В часі офензиви ген. Брусілова Кіш несподівано перенесено в район Рогатина, до Потока й Черча. І тут стрільці знову помагали селянам і священникам у польових роботах. До Потока прибула делегація селян із Свистільник, щоб подякувати стрільцям за поміч у праці на полі.

В тому місці я не можу не згадати моєї пригоди з парохом с. Заланова, яке лежить недалеко Черча, о. Омеляном Ваньом. Це був визначний рідношкільний діяч. Він належав до Крайового Союзу Шкільного (при У. П. Т.) і з його доручення організував жертвенність нашого Громадянства на Рідну Школу; але й не залишав без уваги свого села. Тут він уже в 1907 році організував приватні гімназійні курси, на яких училося кілька десятків дітей. Коли восени 1909 року організувалася приватна гімназія Рідної Школи в Рогатині, о. Ваньо зайнявся нею дуже щиро, не жалів власного гроша на неї і кожного півріччя привозив по кількадесять дітей до іспитів, по яких вони одержували свідоцтва і вчилися далше, як приватисти. Діти були дуже солідно підготовані і ми — вчителі — не мали з ними ніяких клопотів.

Як тільки Кіш УСС-ів прибув до Потока й Черча, до мене

дійшла вістка, що о. Ваньо, який осінню 1914 року попав був „з ласки“ рогатинського повітового старости до концентраційного табору в Талергофі, вернувся до Заланова. Я зараз -же сів на коня й вибрався до о. Ваня. Коли я наближався до приходства, побачив, як о. Ваньо сидів перед домом; а помітивши вояка на коні (здавека він не міг пізнати мене) він скоро сховався в домі.

Входові двері були замкнені; я стукав щораз голосніше, але ніхто не відкривав мені дверей. Вкінці я зачав ходити від вікна до вікна і кричав голосно: „Отче, відкривате двері, бо я вікном влізу в хату!“

Щойно тепер о. Ваньо пізнав мене по голосі і, станувши на порозі, перепрошував мене й виправдувався тим, що він по своїх переживаннях на початку війни боїться вояків.

В розмові о. Ваньо жалівся на те, що його жнива пропадають; його парохіяни обробили значну частину його поля, але тепер неможливо дістати робітників, бо кожний пильнує свого. Він з радістю прийняв мою вістку, що вже найближчого дня будуть УСС працювати на його полі. В порозумінні з ним я зислав з Коша 40 стрільців з кухнею і харчами і вони за короткий час обробили зарослу буряном картоплю і одночасно викосили збіжжя.

Тоді стрільці помогли у жнивних працях також парохів Черча, о. Созанському.

Праця стрільців на селянських полях була виховною школою громадянського духа серед Стрілецтва. Молоді воїни переконувалися наглядно, що їх служба народові є не тільки з крісом на фронті, але й за плугом. А вдячність селян переконувала їх, як дуже потрібна їй така праця.

Про працю УСС-ів в Степовій Україні та її вплив на тамошнє громадянство розповідає С. В. Тобілевич у спогаді „Рідні гості“:

„... Люди, почувши, що густими колонами суне зі залізниці військо, поховалися по льохах, по ярах, дожидаючи судного дня. Одні лише баби, дівчата й діти, що страху не знають, залишились дома: що Бог дасть... і в віконця виглядають... Ось-ось вже вони... Йдуть широким шляхом степовим і в село повертають... Хто вони?.. Обличчя не суворі... в очах привітні. хто це? Які то стрічки жовто-блакитні мають, що це за пісня розлягається дужим, могучим хором?.. Слова не чужі... слухайте:

Гей видно село, широке село під горою . . .

Та цеж наша пісня . . . наше військо . . . наші прапори українські . . .

Послані сюди, щоб нещадно карати винуватців, стрільці замість того помагали людям загоювати ті рани, що темний люд завдав собі й усьому краю . . . Покути й карі за всякі провини тільки в снах лякали тих, хто почував гріх за собою . . . Людей не брали на допити, а поводитися з ними, як з нерозумними дітьми, що в незнанні своєму не відають, що творять . . .

Зорганізоване в одно ціле твердою дисципліною та спільним життям у продовж світової війни, Українське Січове Стрілецтво, роздивившись навколо, взялося негайно до праці. Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від одних чудніші: вони вчать . . . вони лікують . . . вони посилають своїх людей на роботу в поміч удовам і недужим . . . За все платять . . . поводяться полюдськи . . . Позаводили крамниці. дають людям світло, роздають книжки . . . Щось небувале робиться, від коли світ світом! . .

Всеобнімаючий дух людськості, рівності й щирого братерства справив чудо. Хоч як розбещено людей по селах останніми подіями, але дух ладу й законності, заведений у Стрілецтві, та щирі й справедливі до всіх відносини. заімпонували народові. Сваюля затихла, злочинства не було, а старі гріхи осталися не розслідуваними. Та й навряд чи коли діждуться своїх безсторонніх суддів.

Люди зразу якось підлягли владі новоприбулих і не ставили опору новим запорядженням, зрозумівши, що вони не йдуть на шкоду народові. Між іншим були взяті під урядову опіку Стрілецтва всі парові млини в околиці, в яких експльоатори наживалися і безконтрольно грабували народ. Була унормована плата за мливо та встановлений однофунтовий відсип з кожного пуда зерна для роздачі бідним удовам і калікам. Народові це дуже подобалось і всі без протесту віддавали свою лепту.

Доступність і відсутність гордості старшин зробили їх швидко такими популярними серед селянства, що до них посунули люди за порадою в усіх своїх бідах і життєвих пригодах. Так народ, оставлений сам собі в темряві, радий, коли йому хто хоче допомогти“.

Про концерт, влаштований стрільцями в будинку колишньої тюрми, розказує Тобілевичева:

„Що це?.. Колишня тюрма, — чи храм українського мистецтва, піднесений на руїнах деспотизму?.. А людей скільки... Пани, селяни, військові, жінки, діти, молодь. Мало для всіх місця в середині. Майдан цвіте людським натовпом, як луг квітками. А діти обліпили всі щербини в мурах, як горобенята свої гнізда. Що їх цікавить тут, цю селянську й панську громаду, що зібралася сюди з околичних сіл і города? Чи отой прапор жовтий у горі, блакитний долом, що сяє на сонці, якого тут зроду не бачили?.. Чи портрети Тараса й Богдана, на кону вінками та стрічками перевиті?.. Чи звуки гимну „Ще не вмерла“, що ллються з кону дужою хвилею, виконані спільним хором і оркестрою стрілецького гурту?.. Чи українське слово пориває їх душу, що в усіх на лиці здивування і радість і сльози?..

„За чотири місяці пробування січовиків на Україні ми бачили всі можливі заходи, щоб збудити народ з вікового сну, щоб заглибити в ньому вогник самосвідомости, національного й людського чуття. Школи, бесіди, театральні вистави — все було енергійно й уміло проведене в життя покинутого інтелігенцією й забутого нашого селянина“.

Прощання стрільців селянами змальовує С. В. Тобілевич такими словами:

„Засумував народ. Пережилися тяжкі хвилини прощання. Події останніх проводів не мож згадувати без сліз... Прощали їх селяни з усіх сіл: верхами і пішки... Один по одному почали довгою стрічкою відходити військові поїзди. А коли вже затихли останні згуки пісні й останній поїзд замаячів стрічкою сірого диму, то зробилося так пусто й сумно, як тоді, коли на вік минає щастя“...“

* Пор. С. В. Тобілевич — „Рідні гості“. Вид. „Червоної Калини“, Нью Йорк 1954 — *passim*.

Х.

ЕПОПЕЯ УСС-ІВ У 1915 РОЦІ, ЇЇ ВПЛИВ НА МЕНТАЛЬНІСТЬ СТРІЛЕЦТВА

В тім часі, коли Кіш УСС-ів вишколював нові запасні формації для Легіону УСС-ів і всіми засобами помагав рідному населенню гоїти воєнні рани, бойові частини проходили важкий воєнний шлях у кривавому змаганні з найлютішим ворогом України.

Першим воєнним подвигом УСС-ів була перемога над переважальною силою Москалів на горі Маківці. Про бої на цій — тепер уже історичній — горі пише О. Думін:

„Гостро схрестили свої мечі московський наїздник і українське військо. Голосно задзвеніли вони на Маківці, аж луна пішла по всій Україні. Від пам'ятного бою під Полтавою 1709 р. не чула вона такого звуку. Під супровід могутньої симфонії битви Січове Стрілецтво докінчувало першу сторінку своєї історії та історії визвольних змагань нації.

Пробу своєї бойової вартости Українські Січові Стрільці вдержали на перекір своїм ворогам в австрійській генеральній булаві. Вона сама мусіла це признати. Дня 2. травня командант 55. дивізії в денному наказі писав: „Українці! Повні гордості ви можете дивитися на ваші найновіші геройські вчинки; кожний з вас мусить гордитися приналежністю до вашого корпусу! Ви маєте право вважати себе елітарним відділом!“²¹

Вплив маківської перемоги на духовний стан УСС-ів був дуже великий. Від тієї хвилини зникає у них духовна депресія. Замість неї розбуджується в їх серцях почуття вояцької чести і розуміння важливости їх ролі в житті українського народу. Разом з арміями осередніх держав вони сходять з карпатських верхів на доли, щоб визволити свою батьківщину від московських полчищ. У завзятих боях під Болеховом, Галичем, Заваловом і Семиківцями вони здобувають перемоги над значно більшими силами ворогів, кидаючися на них з правдивою погордою смерти. Останній бій УСС-ів того року під Семиківцями значно переважав Маківську перемогу. Але команда корпусу не відмітила того успіху. Зате німецький старшина, звітуючи вищій команді про цей бій,

²¹ Пор. О. Думін: „Історія Легіону УСС-ів 1914 - 1918“, ст. 121.

пише про УСС-ів такими словами: „З нами йшли в бій українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ австрійсько-угорської армії“.²²

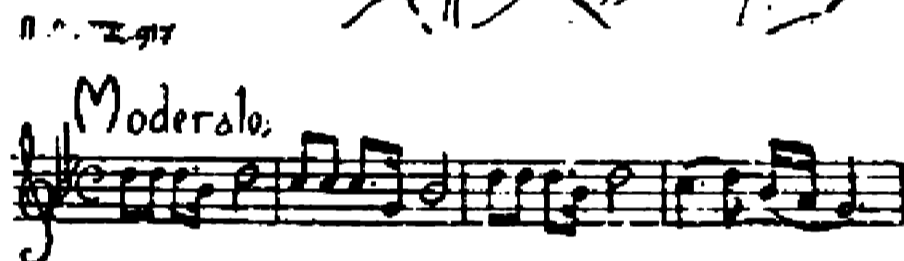
Семиковецькими боями закінчилася епопея УСС-ів 1915 року. Вони окопалися над Стрипою й перебули тут до літа 1916 р. Тоді прийшов час передišки й УСС мали нагоду робити підсумки з пройденого воєнного шляху. В частих розмовах і дискусіях по всіх формаціях Легіону над успіхами Стрільцтва в минулому році починає оформлюватися стрілецька політична думка. Стрільці бачили, як під впливом їх подвигів на фронті з дня на день росте зацікавлення чужинців політичними прагненнями українського народу, як наша проблема набирає щораз більшого значення. Тоді вони й переконувалися, що тільки тверда мова заліза має силу вибороти волю рідному народові. Змальовуючи тодішні духові процеси серед стрільцтва, Думін дає їм ось таку оцінку: „Добро української нації залишилося і далі підставою стрілецької національної етики і мірилом для оцінки його відношення до австрійської держави. Під тим самим кутом розглядало Стрільцтво й політику свого національного проводу супроти Австрії і навпаки, Австрії супроти Українців. Воно пильно слідкувало за нею і на основі своїх кривавих жертв уважало себе в праві мати про неї свій погляд.

Прийнявши на себе ролю начебто морального виразника національної політики, Стрільцтво мусіло стати в опозиції до офіційного політичного проводу. Воно не могло погодитися з тактикою Головної, а потім Загальної Української Ради, тактикою змагань за дрібні користи й вічних заяв лояльності українського народу супроти габсбурзької династії.

Також супроти Української Парляментарної Репрезентації, що була сильна тільки на словах, а на ділі така сама слаба, як її попередниця, УСС не мали причини змінити свого негативного становища. Стрільцтво жадало від своїх провідників характерности, стійкості й відваги сказати Австрії своє рішуче слово, а не дипломатичної гнучкості, що тільки понижувала повагу самого проводу нації.

Та хоч і як різко Стрільцьке військо ставилося до свого полі-

²² Пор. там же, ст. 151.

Сатира УСС-ів на Загальну Українську
Раду — „Колісанка“.

тичного проводу, воно все таки заховало супроти нього лояльність. В стрілецькій історії не стрічаємо спроб поборювати своїх політичних провідників, або якимсь організованим натиском змушувати їх до зміни тактики. В активну політику Стрілецтво не вмішувалося“.²³

Але розбуджене критичне наставлення Стрілецтва до національного проводу не змінювалося впродовж воєнних років і не раз було причиною письмової інтервенції старшин Легіону у верхах нашої політики. Про це буде мова нижче, при обговорюванні життя УСС-ів у 1916 р.

²³ Пор. О. Думін: „Історія Легіону УСС-ів“, ст. 239—240.

ХІ.

ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ ЛЕГІОНУ УСС

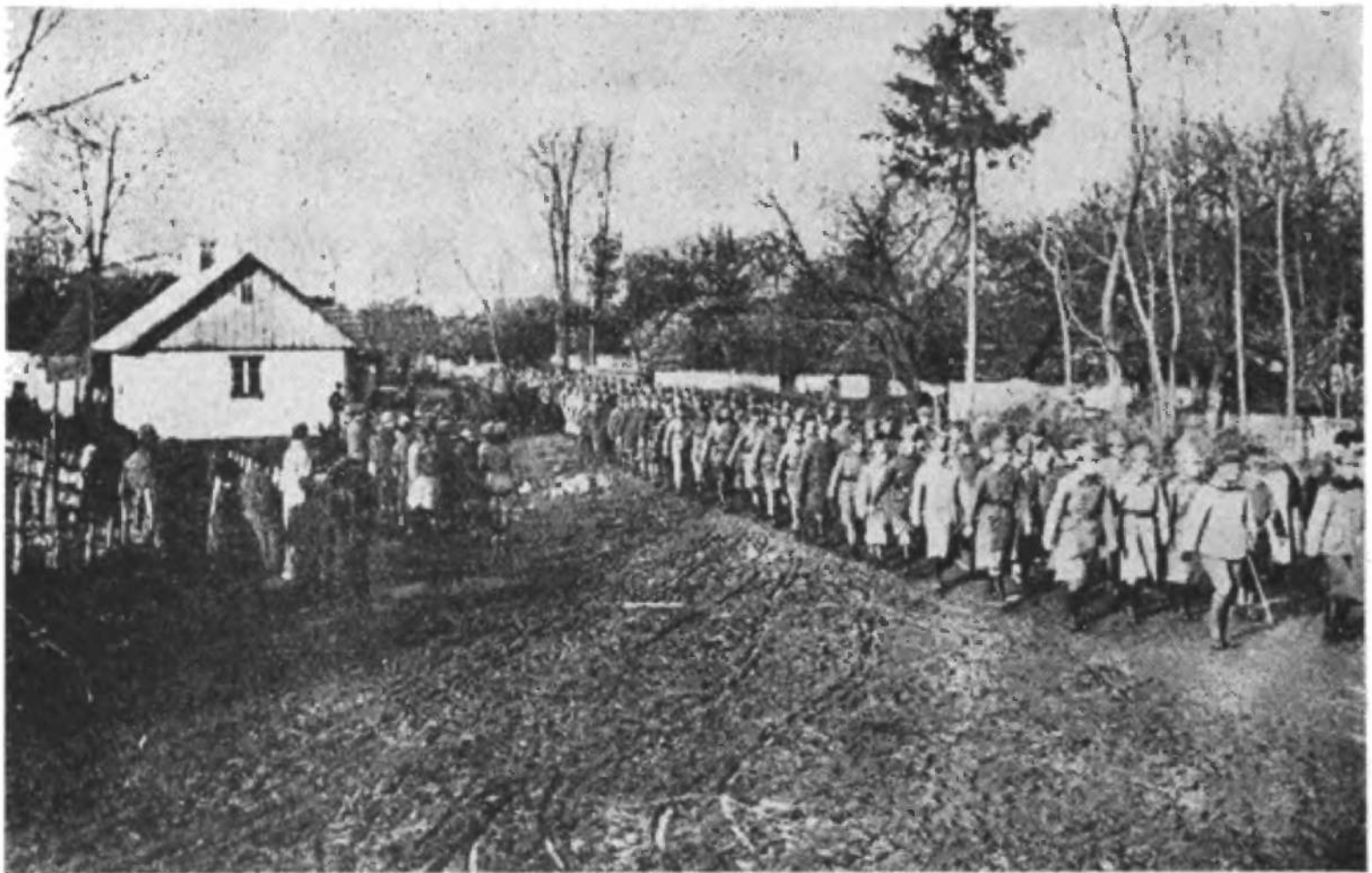
Організаційне розбиття Легіону УСС-ів, спричинене штабом корпусу Гофмана, не допускало безпосереднього службового контакту між окремими його формаціями. Кожна з них жила своїм власним життям. Бойові курені не завжди були в згоді між собою, а оба вони ставилися до Коша щонайменше неприхильно. А втім, таке саме відношення було в усіх стягах армії, бо ж люди, які мусіли зносити всякі невгоди й воєнні труди на фронті, в постійній небезпеці втрати життя, вбачали в запільниках тільки нероб, „маркирантів“. Але існування й дії фронтових формацій стоять у функційному відношенні до праці запілля. Успіхи в боях і перемоги в змаганні з ворогом можливі тільки тоді, коли запілля діє нормально.

Головний Отаман Військ УНР, С. Петлюра, на зібранні членів уряду в квітні 1919 р. обговорюючи становище на протибольшевицькому фронті, сказав м. ін.: „Фронт не може існувати без тилу, а тил у нас неорганізований“.²⁴

Запасні курені армійських полків усіх держав могли правильно працювати, бо вони мали все потрібне для вишколу новобранців; виздоровці мали окремі доми-лічниці зі штабами лікарів, відповідною дієтою для видужуючих та впорядкованими санітарними умовами. У Легіоні всього того не було. Виздоровці мусіли жити в Коші, де про конечну для них дієту не могло бути й мови. Кіш за організаційним статутом був не куренем, а сотнею, отже не міг мати власної лічниці, хіба невеликий захист для хворих. Всі заходи команди Коша в справі признання йому статуту запасного куреня розбивалися об стіну ворожості наших недругів.

В цій справі писав Кошовий до Президії З. У. Ради в червні 1915 року: „Брак шпиталю дається в нас дуже прикро відчувати, особливо останніми часами. У Варпалянці є тепер звиш 40 реконвалесцентів по п'ятнистому (сипному) тифі. По зарядженням Міністерства Крайової Оборони вони мусять жити при Запасній Сотні і тут повинні би мати свій дієтичний харч. Одначе без шпиталю це не є можливе й на стрільцях це мусить очевидно відбитися.

²⁴ Пор. І. Мазепа: „Україна в огні і бурі революції“, ч. I, ст. 152.

„На збірку!“ В Коші УСС в Пісочній 1917 р. — Фот. М. Угрин.

Вправді не їдять вони стрілецького харчу, тільки побирають харчове у висоті 2,54 к. денно, однак це не осягає своєї цілі“.

„З тієї причини прошу Світлу Президію у своїх заходах про оснування самостійного шпиталю УСС-ів піднести, як важний аргумент: брак відповідної опіки над реконвалесцентами, яку мають всі жовніри з полків ц. к. армії. Само собою зрозуміле, що разом з тим належало би подбати про приділення ще бодай одного військового лікаря (прим. д-ра Г. Гарматія). Доки нема самостійного шпиталю, доти не вільно робити ніяких видатків, ані на санітарні матеріали, ані на дієтичну кухню. Тому муситься вести занадто скромну кухню для приюту, щоб не переступати межі харчового“.²⁵

Кіш мусів боротися не тільки за кожного новобранця, але й за кожну пару взуття, за однострій і навіть за кожний кріс.²⁶

В Коші, поза звичайною військовою працею, кипіло життя, йшла культурна робота Стрілецтва серед населення в місці постою

²⁵ Пор. К. Левницький, цит. твір, ч. 1. ст. 181.

²⁶ Пор. мою статтю в Календарі „Провидіння“ за 1954 р. „Боротьба Коша УСС за життя Легіону“.

Коша. Всього того наші фронтові курені не знали і звідти походило дивне відношення їх до Коша. Старшини 2. куреня виступили були навіть офіційно проти нього перед командою корпусу Гофмана. Цей крок осудила була Бойова Управа. Її член В. Темницький писав до мене в тій справі: „Щодо скарги Дідушка на Кадру (Кіш — Н. Г.) то і Дідушкові, і Вітовському я представляв неумісність та шкідливість такого донесення. Боронилися, як могли, але маю враження, що самі мають »каценяммер« та що це вплив зденервовання, недостачі вірних інформацій і стислого частого контакту серед стрільців з одного боку, а між стрільцями й Бойовою Управою з другого, ніж злої волі, або злобних намірів. Вірю, що при добрій, пружистій організації подібні речі були би неможливі. — Але дійти до такої організації, до сцентралізовання Стрілецтва, це дуже важка річ, хоча конечно потрібна“.²⁷

Оце відчуження між формаціями Легіону УСС-ів було вислідом організаційного розбиття, яке спричинила реорганізація з половини березня 1915 р. Але на довшу мету воно було неможливе. Саме життя заставило стрілецьку верхівку поминути всякі службові перешкоди й шукати шляхів до внутрішнього порозуміння та ідейного контакту між усіма формаціями Легіону. Почин бийшов від сотника Д. Вітовського. Після семиковецьких боїв він прибув до Коша на лікування ноги. За час його побуту, від половини листопада до кінця грудня 1915 р., ми часто збиралися вечорами на квартирі сотника Семенюка на гутірки на стрілецькі теми. З нами бували тоді В. Старосольський, А. Жила, Г. Дмитерко. Нераз до пізньої ночі ми розмовляли про актуальні проблеми нашого національного й стрілецького життя та узгіднювали свої думки. Те саме діялося всю довгу зиму 1915/16, на фронті. Там було тоді спокійно, й цю передишку УСС використали на оформлювання стрілецької ідеології, що почалася було літом того ж року, коли УСС відпочивали в пановицькому лісі коло Галича.

Вітовський мав тоді вперше нагоду ближче приглянутися життю Коша, бачити його працю серед рідного населення не тільки в місці постю, але й у цілому краю. Він бачив, що Кіш не тільки вкладав чимало труду у відповідальну військову працю,

²⁷ Пор. Календар „Червоної Калини“ 1935 р., ст. 51.

Нові добровольці прибули до Коша. — Фот. М. Угрин.

у вишкіл та політичне виховання стрільців, але й знаходив ще досить часу і сил для піднесення духового життя в Галичині. Під впливом своїх помічень Вітовський став зовсім інакше дивитися на Кіш УСС-ів. Коли ми одного вечора зговорилися про те, він сказав до мене: „Ти знаєш, коли я так приглядаюся вам і вашим клопотам з військовою владою за рекрута, то я відкрито кажу тобі, що я не витримав би тут одного тижня. Тут можна з ума зійти. Наше життя на фронті, хоч деколи дуже небезпечне, але зате нескладне. Ми нерозмісяцями нічого не робимо, а коли й воюємо, то все з наказу згори; у нас не треба ніякої ініціативи виявляти“. Вітовський був призвичаєний держатися точно наказів згори й дуже не любив крутити. Дуже влучно схарактеризував його голова Бюра культурної помочі в статті „Сотник Д. Вітовський на Волині“.²⁸

²⁸ Його характеристика Вітовського така: „Був це спартанець строгий для себе й інших. Цілою душею ненавидів криві дороги, всякі штудерації. Здається, він добре почувався на фронті, де життя було просте, нескладне, де був тільки приказ і обов'язок. На Волині треба було додержувати

Коли Вітовський вернувся до сотні на фронт, він поділився своїми спостереженнями з товаришами й від того часу скінчилося обурення фронтовиків на „маркирантів“ у Коші, а почалася тісна співпраця в громадських справах та живий обмін думок у питаннях ідеологічного характеру. В тім часі 2. курінь видавав журнал „Шляхи“ і мав труднощі в редакції, а зокрема в адміністрації. Командант куреня, мій недавній опонент В. Дідушок, просив мене допомогти адміністраторові в його клопотах та приєднати співробітників для „Шляхів“. З того зачалось моє листування із старшинами 2. куреня, в якому ми дійшли до повної згідності думок у політичних питаннях Легіону. Також старшини 1. куреня (Коссака) приєднались до акції старшин 2. куреня. Так наладнавсья тієї зими тісний ідейний контакт між усіма формаціями Легіону.

Про цей перелім у внутрішньому житті Легіону УСС-ів писав мені Вітовський по Різді 1916 р.:

„Дорогий Никифоре! Написати обширного листа для мене дуже важко. Писати треба дуже багато, а тут часу нема. Тому не дивуйся, що й цей лист не буде, може, такий точний, як би Ти собі цього бажав.

„Отже: Твій лист, переданий через Купчинського, прийшов сюди на Різдо й був для нас чи не найкращим любистком. Зібрані були всі офіцери цілого полку і я від них усіх сердечно дякую Тобі за нього. Тепер всі кричать: »Хай живе кадра!« Відносини тут уложились так: між офіцерами 1. і 2. куреня панує якнайбільша гармонія, якої досі не бувало...“

Наближення між формаціями Легіону прийшло дуже впору. Саме тоді приготувлялась експедиція наших Комісаріятів на Волинь і виміна думок між нами була дуже потрібна, бо ж ішло тоді про наші позиції щодо ряду проблем, зв'язаних з волинською акцією. Між ін. сам Вітовський давсья втягнути в неї, виїхав на Волинь і зробив там корисне діло.

З другої сторони Кіш почав повною парою співпрацювати у видаванні „Шляхів“, посплюючи їх статтями та помагаючи в адміністрації.

обов'язуючі приписи й обмінати їх, де тільки вдалось. Тут треба було якраз „штудерувати“, бути львом і лисом. Вітовський цього не вмів робити, це було проти його натури“. Пор. „Літопис Червоної Калини“, р. 1932, ч. 2, ст. 11.

ХІІ.

КРИВАВИЙ ШЛЯХ УСС В 1916 І 1917 РОКАХ

Зимою 1915/16 зачалися знов міжусобиці в старшинському корпусі полку УСС-ів, викликані Гр. Коссаком. Після побуту австрійського престолонаслідника Карла літом 1915 року серед УСС-ів, поправилося хвилево відношення булави корпусу до нас. Коссак, використовуючи це, постарався через свого брата, Івана, який був його амбасадором у Відні, що стрілецькі курені злучено в полк і його назначено командантом. Та це об'єднання куренів було тільки позірне, бо тактично оба належали далше до 129-ої і 130-ої бригад, а Коссак мав вести центрально тільки особисті справи УСС-ів. Одначе він ніяк не міг наладнати добровзаємин зі своїми старшинами; раз-у-раз мав з ними конфлікти, а деколи в брутальний спосіб намагався показати свою владу. Ідеологічними справами УСС-ів він не цікавився, за те не спочивав у стараннях здобути рангу полковника.

Опозиція проти нього зимою значно посилилася. Тоді старшини полку на „чорній раді“ рішили виступити офіційно проти нього. В листі до ЗУР вони писали: „Ми, офіцери 1 полку УСС-ів, які стоїмо тепер у полі, повідомляємо оцим Хвальну ЗУ Раду, що в найближчих днях починаємо через наші військові власті урядовою дорогою рапортів акцію, що має на меті усунення з рядів УСС-ів нашого команданта, Вп. курінного Гриця Коссака. До цієї акції змушує нас: 1) загально стрілецький інтерес і 2) теперішні обставини“.

Про нараду старшин склали наші співці куплет, що зачинався словами:

Гей, вся старшина зійшлася,
Що на Гриця завзялася.
Горук кричить, скільки змога:
„Всяка власть походить від Бога!“

.

Отаман Горук, обурений тим, що автор куплету перекрутив його слово, нотує в своїм щоденнику: „доморослі віршомазі від трену (обозу) уклали з нагоди цієї наради пісню, де, перекру-

тивши мій останній вислів, подали його зовсім інакше". Він недолюбливав Пресової Кватири.

У Відні вів брат Коссака протиакцію і від ЗУ Ради прийшло до старшин письмо, яке ще більше їх роззобило.

У моїх листах до старшин полку я звертав їм увагу на те, що вони не повинні вести своєї акції через чужі військові чинники, тільки через наш політичний провід. На мій лист відповів Вітовський цитованим уже письмом. Він писав:

„Відносно К(оссака) заховують усі пасивну резистенцію, або т. зв. товариський бойкот. Найяркіше це позначилося на Різдво, коли 2 курінь давав снідання для 1 куреня. Зібралися всі, тільки його одного не запросили. Тобі це може видасться дитинством, але якщо б Ти був тут, то зрозумів би, що по безличнім письмі ЗУ Ради поступити інакше годі. І той чоловік мов би завзявся своїми нетактами поглиблювати ту прірву, що є між ним і стрільцями. От, хоч би справа М. Балицького. Яке він мав право його тут задержувати?! Вже не згадую про матеріальну втрату, яку ми понесли через те. Найменше 600 корон.* Не помагали ніякі представлення. Щойно на моє прохання, що зробить мені особисто прислугу, коли його випустить, обіцяв зробити це по святах. Чи зробить — не знаю.

„Акція проти нього устала, отже і Ти і всі другі можуть бути спокійні, що скандалу ніякого не буде. Признаюся, що можу це поставити на мій рахунок. Як мене осудить колись і Стрілецтво і Суспільність — не знаю. Але боюся, що осуд не буде корисний для мене. Мені закидають, що я у всім занадто скоро йду на компроміси. Але тут немає ніякого компромісу; вищий інтерес наказував, щоб бодай на деякий час понехати цілу акцію і зайняти вижидające становище“.

Але на весні старшини полку поновили акцію проти Коссака; у висліді цього його відкликано зі становища команданта полку. На його місце прибув з Відня отаман Антін Варивода. Горук так характеризує нового команданта полку УСС-ів:

„А. Варивода дуже зручний політик і досвідчений старшина. Він не бував досі в полі, але доволі швидко привик до нових ви-

* М. Балицький був членом редакції „Шляхів“. Наслідком задержання його в полі не було можливо вислати перед святами найновішого числа цього місячника в кольпортажу і звідси матеріальна втрата Редакції.

мог життя. Так само швидко зорієнтувався в умовах стрілецької дійсності. Завдяки йому в полку запанував зразковий лад; тепер не буде вже місця на політику таборів“.

Коссака призначено знов командантом куреня УСС-ів. Але він відійшов від полку й був заступником командантів Вишколу УСС-ів; спершу Тарнавського, потім Слюсарчука.

В червні 1916 року, по довшому застою, російська армія почала велику офензиву під командуванням ген. Брусілова. Удар московських полків був такий несподіваний і сильний, що зразу зламав опірну силу австрійських стягів. Ворог займає в скорому часі велику частину Волині й Буковину та загрожує німецькій Південній Армії, до складу якої належав корпус Гофмана, а з ним й Українські Січові Стрільці.

Це примусило вище командування звинути фронт над Стрипою. В серпні УСС залишили свої становища, на яких пробули від осені 1915 р. Вони пересуваються в район Бережан. Там на горбі, над р. Синюхою, як інформувала бригада, мали бути приготовані окопи. Але показалося, що інформації бригади були неправдиві, окопів ніяких не було; тому стрільці стали поспішно копати рови. Але в каменистому терені без відповідного приладдя праця стрільців затягнулася, а тим часом Москалі вдарили на них несподівано великою силою. Перший курінь мусів відступати, щоб, упорядкувавшись, відбити наступ ворога. Хоча при співучасті австрійських стягів стрільці здержали ворога й відбили хвилино втрачені становища, корпусна команда викувала з хвилинного, вимушеного обставинами, відступу першого куреня доказ військової ненадійности Легіону та обвинувачувала стрільців у зраді.

Була це нова спроба наших „приятелів“ у штабі корпусу скомпромітувати УСС-ів. Польовий суд, перед який поставлено кількох „зрадників“, виправдав їх, але, не зважаючи на це, цілий полк виведено з Потутор у запас до Посухова, там його зреорганізовано в один курінь бойовий, а другий призначено для допоміжної служби. Загал Стрілецтва, яке дало досі стільки доказів своєї високої бойової вартости, відчув це, як незаслужену зневагу.

Але прийшло скрутне становище для дивізії й вона знову притянула перший курінь УСС-ів до бойових дій. Перед відходом до бою промовив командант куреня С. Горук до стрільців: „Ми

йдемо, щоб умерти. Вірю, що ви сповните свій обов'язок і віддасте незаслужений поличник. З Богом!"

О. Думін розказує про цей момент:

„Стрілецьтво не здавало собі тоді справи з поваги хвилини, не здогадувалося, що бойова сурма кличе полк на його найзавзятіший, найбільш кривавий танець. УСС вирушали тоді в бій на Лисоні. Вояцька честь, зневажена недавно вищою командою, наказувала їм ділом доказати безпідставність закиду ворогів. Вони з правдивою погордою смерти кинулися в бій якраз у хвилині, коли австрійський фронт захитався, пірвали з собою відступаючі австрійські частини, додали їм духа, спинили наступ ворога та відбили втрачені становища.

Стрілецькі подвиги на Лисоні і на Диких Ланах знайшли на-решті признання австрійської команди. Назва незнаної досі гори Лисоні стає від тієї битви історичною, як і назва гори Маківки в Карпатах. Стрілецьтво правильно вважає битву на Лисоні своєю битвою“.²⁹

Гарний спогад про поставу УСС-ів на Лисоні написав кол. старшина царської армії Іван Кожушко в „Свободі“ ч. 196 з дня 12. жовтня 1954, п. н.: „На Стрипі й Ценівці з другого боку“.

Баварський генерал, який разом з турецьким генералом приглядався бравурі УСС-ів у бою, сказав до свого товариша: „Мої Баварці б'ються, як леви, а Українці, як чорти“.

Оба генерали призначили по 15 відзначень (німецького залізного хреста і турецького срібного півмісяця) для найхоробріших. Але відзначень не було кому роздавати. Втрати УСС-ів на Лисоні перевищили вдесятеро втрати на Маківці; 700 людей убитими, пораненими й полоненими. А скоро потім довершилася доля Легіону в тому році, в тяжкій бою коло Потутор. Москалі, прорвавшись на відтинку чеського 310 полку, обійшли становища УСС-ів ззаду й захопили майже цілий Легіон у полон, не зважаючи на те, що стрільці відбивалися 4 години, поки їм вистачило набоїв.

Врятувалася тільки команда Легіону і 30 стрільців. Недобитків сотень, полкову канцелярію з обозом і Пресовою Кватирою

²⁹ Пор. О. Думін: цит. твір, ст. 187.

відіслано до Коша на переформування. Воно тривало цілу зиму 1916—1917 року.

Весною, в місяці березні, вирушив на фронт новосформований полк УСС-ів у силі 6 сотень, відділу боротьби зблизька та однієї сотні скорострільів, під командою полковника Фр. Кікаля. Команда корпусу наказала зредукувати всі сотні в один курінь. Від того часу бойова формація УСС-ів не переходила сили одного куреня, дарма, що запасів у нас було доволі. До Коша прибували новобранці й верталось багато стрільців з московського полону. Їх число доходило до 1500—1800 людей. Але до закінчення війни й розпаду Австрії Корпусна Команда не дозволила організувати 2-го Куреня. Не зламали цього опору Корпусу навіть інтервенції В. Вишиваного (архикнязя Вільгельма).

В липні 1917 р., в часі офензиви Керенського, Легіон УСС-ів розбито знов, наслідком дезерції зі становищ мадярських і чеських полків, які сусідували з стрільцями. В московський полон попала тоді більшість старшин. Але для них готовила доля нові завдання в Наддніпрянській Україні. По упадку зненавидженого царату вона стала будитися до нового, вільного життя. Колишні царські полонені УСС-и мали взяти участь у розбудові державного життя відродженої Наддніпрянщини.

ХІІІ.

КУЛЬТ ПАМ'ЯТІ ПОЛЯГЛИХ ТОВАРИШІВ СЕРЕД УСС-ІВ

На своїм воєнним шляху Стрілецтво залишало по собі сліди для пам'яті грядучим поколінням.

Коли Кіш УСС-ів стояв уперше на галицькій землі, в Скільщині (в Дубині й Камінці), тоді кошовий мистець-різьбар, Микола Цимбрила, вирив на високій скалі, при дорозі з Дубини до Камінки, напис:

**Машерують наші добровольці на кривавий тан,
Визволяти Братів-Українців з московських кайдан.**

Внизу дата: Липень 1915 р.

Рівночасно стрільці Коша висипали високу могилу, з хрестом на вершку, на горі Ключ, де полягла ціла сотня УСС-ів із своїм

командантом, Володимиром Сроковським. Її посвячено, при великій здвизі громадян з процесіями й вінками, в дні Преображення Господнього (Спаса), тобто 19. серпня 1915 року.

Того ж року, в вересні, коли Кіш стояв у Боднарові й Майдані, стрільці висипали могилу на другому побоевищі УСС-ів, а саме на викторівських полях.

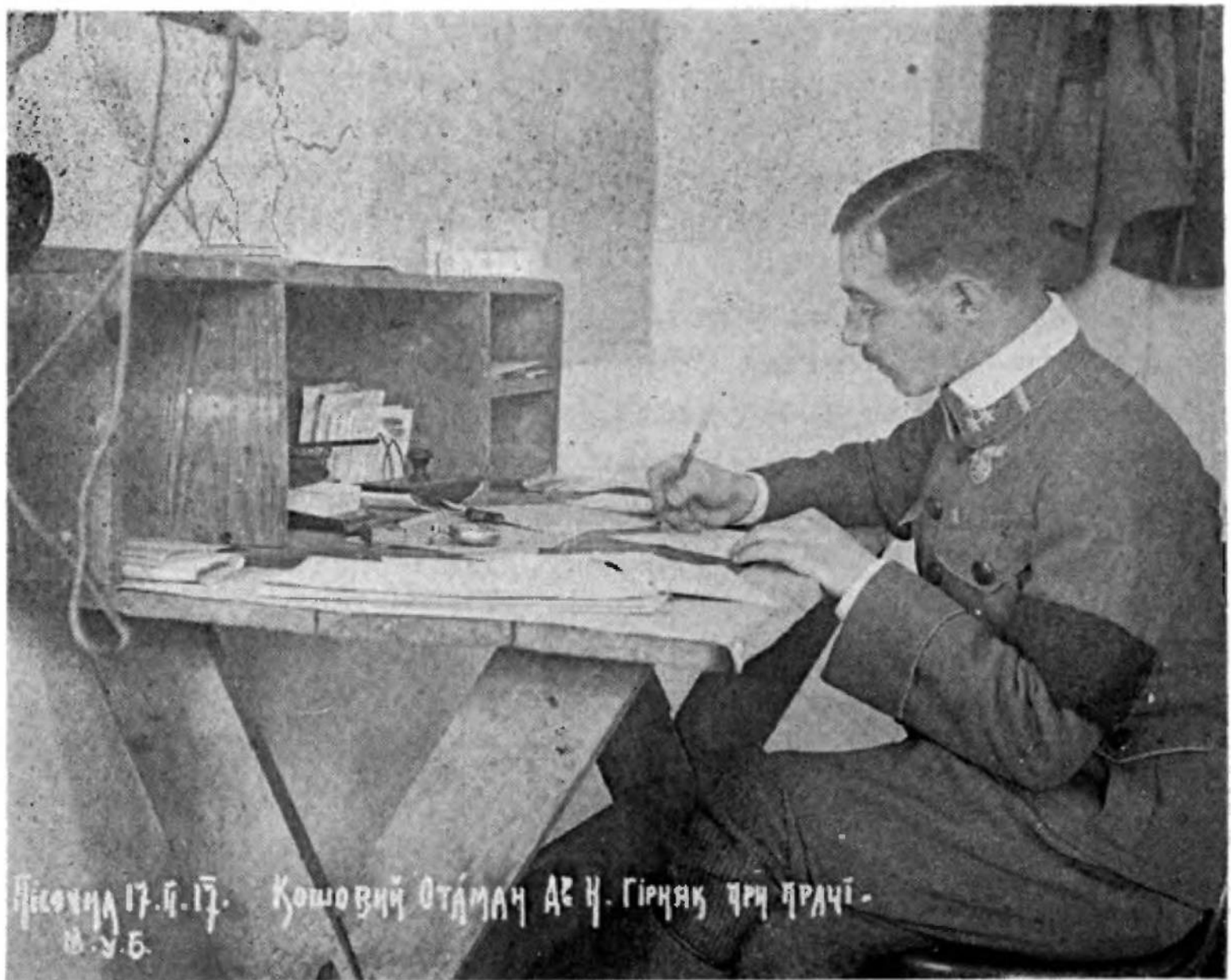
Весною 1916 року бойові курені Легіону висипали високу могилу на семиковецькому побоевищі, над Стрпою, де в листопаді минулого року полягло біля сотні УСС-ів.

Коли Кіш стояв у Свистільниках, рогатинського повіту, тоді був плян висипати там могилу в честь стрільців, поляглих на різних побоевищах. Але цього пляну не можна було здійснити із-за несподіваного відступу Коша до Потока й Черча. Зате здвигнули кошовики великий кам'яний пам'ятник в с. Пісочній, жидачівського повіту. Історія цього пам'ятника досить оригінальна тим, що тоді прийшло до конфлікту команданта Коша з жидачівським старостою.

Одного вечора при столі в старшинській харчівні зійшла мова на те, звідкіля роздобути камінь на пам'ятник. При дорозі з Черниці до Пісочної лежала велика кількість каменя, власність Виділу Повітового, призначеного на направу дороги. В розмові кошовий світлицець, Микола Угрин, звернув увагу на цей камінь і піддав думку, щоби його вжити на будову пам'ятника. Він так закінчив своє слово: „Прикажи, отамане, всім відділам Коша маршувати попри цей камінь; хай кожний стрілець візьме один у руки й ми матимемо матеріал на пам'ятник“.

Сказано, зроблено. Чергового дня вирушив цілий Кіш по камінь і за короткий час він лежав у призначеному під пам'ятник місці. Ним засипано велике багно, на якому збудували стрільці гарний пам'ятник усім, що впали за Волю України. Його фундамент посвятив Митрополит Андрей Шептицький у жовтні 1917 р.

Жидачівський повітовий староста, що був також головою Виділу Повітового, був безсилий супроти нас, бо ж цивільна влада не мала ніякого голосу перед військовою. Але він хотів відплатити мені при іншій нагоді. Перед самими жнивками зовсім ненадійно прийшов до Пісочної відділ ополченців з четарем, який був господарським референтом того ж староства, щоб реквірувати у селян збіжжя для армії. Тоді армія голодувала вже на добре; мої

Кошовий Отаман д-р Н. Гірняк при праці. Пісочна, 17. II. 1917 р.

стрільці не одержували по два тижні хліба з військової пекарні. Вони заробляли собі його в селян тим, що працювали на їхніх полях.

Коли стаційний старшина повідомив мене, що в селі якийсь четар рекувірує у селян збіжжя, я казав привести його до мене. Цей справді явився в моїй канцелярії і зголосився службово в мене, як команданта стації. Спочатку я зробив йому виговор за те, що він зачав своє урядування в селі, не зголосившись перед тим у мене. Потім я повідомив його, що мої видужники не одержують хліба з військової пекарні, але заробляють собі у селян польовими працями. Я запропонував йому, щоби він перервав своє урядування, а сам я зараз звертаюся до команди етапу армії з внеском, щоби Пісочну звільнити від рекувізиції збіжжя. Четар стукнув закаблуками і сказав: „Приказ, пане сотнику!“

Потім я запросив його до нашої харчівні на обід і ми говорили зовсім приязно зі собою.

Мені здавалося, що на цьому справа полагоджена. Але при кінці липня я поїхав до Відня, на з'їзд нотаблів у справі Легіону і, по моєму звичаю, зайшов до референта наших справ у Міністерстві Оборони Крайової. Цей привітав мене словами: „Бійся Бога, чоловіче, що ти там наробив у себе? Та ж тобі дві карі смерті замало!“

На мій здивований запит, що він має на думці, цей розповів мені, що до Міністерства Оборони Крайової прийшов з Намісництва великий акт проти мене; жидачівський староста доніс, що я — мовляв — насильно спинив урядування його господарського референта під час реквізиції збіжжя в Пісочній, що вислав проти нього відділ стрільців, які загрозили вжиттям зброї, якщо він не припинить реквізиції. Відносний акт вислало Міністерство до Начальної Команди і звіттам вийде наказ перевести карне додження проти мене й притягнути мене до відповідальности.

Я коротко поінформував референта про дійсний стан справи й сказав, що спокійно ждатиму слідства. По кількох тижнях справді приїхав до постою Коша полковник, командант Вишкільної Групи корпусу Гофмана, щоб переслухати мене. Я широко пояснив полковникові політику повітових старостів супроти Українців, а зокрема про нелюдські оргії їх восені 1914 р., яких вони допустилися на наших громадянах. Галицькі старости правильно послугуються брехнею і наклепами, коли йде справа про Українців. За їх старим звичаєм жидачівський староста набрехав про нас у донесенні до Намісництва, щоб досолити нашому Легіонові, якого він сердечно ненавидить.

По моїх виясненнях полковник (Німець з Тиролю) сказав обуреним тоном, що він не допустить до того, щоб якийсь там Поляк оклеветував хоробрих УСС-ів. Він казав моєму заступникові, сотникові Рожанковському, сісти до стола й подиктував до протоколу все те, що я розказав про випадок з реквізицією збіжжя в Пісочній і додав кілька крепких слів на оборону УСС-ів.

На цьому й покінчилася справа. Селяни Пісочної дякували мені, що врятував їх від ненадійної реквізиції і запевнили мене, що другий раз старости не пощастить заскочити їх.

Стрілецький цвинтар на маківському побоевищі по закінченні війни перебрав у свою опіку стрийській Пластовий Курінь „Червона Калина“; він упорядкував усі могилки, щорічно їх прикра-

шував і організував паломництво нашого громадянства на Маківку в часі Зелених Свят.

В тому самому часі влаштовували наші громади походи на інші наші стрілецькі могили.

На цьому культі пам'яті про УСС-ів виховувалися наші молоді покоління в роках між світовими війнами.

XIV.

СТРІЛЬЦІ ОБОРОНЯЮТЬ ПОЛОНЕНИХ ПОЛТАВЦІВ

Весною 1918 року звернулася до мене Команда Групи Етапів армії в Стрию з проханням відкомандувати вартовий відділ з 12 рядовиками й підстаршиною до сусіднього села Рудник (яких 3 кілометри від Пісочної), щоби вони сторожили російських воєнних бранців, які працюють на полях місцевого дідича, Полянського. Я вибрав з відділу інвалідів потрібну кількість стрільців і під командою десятника вислав до Рудник.

Полонені були самі Українці з Полтавщини. З ними здружилися мої хлопці відразу. Вони жалілися на Полянського, що він не кормить їх і часто побиває. Десятник вичекав кілька днів до найближчого випадку побиття. Коли один з полонених пожалівся десятникові, що сьогодні Полянський вибив його по лиці, цей з місця пішов до двора і спитався, чи пан Полянський є дома. Йому відповіли, що незабаром він повинен вернутися з поля на обід. Десятник сів на лавці у квітнику й чекав Полянського.

Незабаром справді надїхала повозка перед двір, а з неї висів Полянський. Десятник приступив до нього й спитався, чи він справді вибив по лиці полоненого. „А вам яке діло?“ — спитався Полянський.

„Моє діло таке“, — сказав десятник і вимірив у тій хвилині кілька поличників дідичеві, аж йому капелюх злетів з голови. Свою оригінальну ексекую закінчив погрозою, що за кожний випадок побиття полоненого він так же само відплатить йому.

Командант варті не звітував мені про це, але незабаром прийшло письмо з Команди Групи Етапів зі Стрия з вимогою перевести дисциплінарне доходження проти мого десятника. Тоді

щойно я дізнався про цю подію в Рудниках і покликав до себе десятника.

Це було по заключенні мирового договору України з Осередніми Державами в Бересті. Тому я, списавши протокол з моїм підстаршиною, дописав від себе, що полонені — як без сумніву стверджено — є горожанами заприятеної з Австрією Української Народної Республіки і, хоча ще полонені, заслугоують на більш людяну поведінку.

Зі Стрия прийшла відповідь, що справа передана полевому судові. А там працював тоді як оборонець наш громадський діяч, поручник запасу, д-р В. Загайкевич. Йому я написав про цю справу й чекав покликання мого підстаршини перед суд. Але до нашого виїзду в Україну нічого не приходило і справа забулася.

Коли ж Кіш УСС-ів вагонувався до виїзду, мій десятник сказав мені, що полонені дуже просять, щоб їх узяти з собою; вони хочуть утікати з нами додому. Я відповів, що офіційно ми не можемо брати полонених із собою, бо справа їх звільнення ще не вирішена. В першій мірі я не можу про це офіційно знати. Але я раджу йому, хай він сховає їх в однім товаровім вагоні, щоб ніхто не знав про це. Нічого й говорити, що мій десятник виконав це солідно. Полонені переїхали з нами в Україну і на станції Голті ми випустили їх на волю.

Дідич Рудник, Полянський, — як я дізнався від одного УСС-а зі Стрийщини — помер на удар серця в листопаді 1918 р., коли проголошено незалежність ЗОУНР.

XV.

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЛЕГІОНУ УСС

УСС ніколи не забували про те, що їх формація добровольців була подумана від самого початку як військово-політична організація з окремими завданнями, непередбаченими для інших стягів австрійської армії. Свідомість того наказувала УСС-ам постійно виявляти назовні цей свій жарактер.

Першим виявом-маніфестацією національного жарактеру Легіону були кокарди до шапок національних барв, які УСС-и сти-

12 УСС-ів по матурі в Станиславові (з іспитовою комісією).

хійно почепили, коли їм видано старі однострої мадярських ополченців, замість обіцяних власних. Стрільці вживали цих кокард увесь час, доки носили чужі однострої, тобто до весни 1917 року, коли то нарешті австрійське Міністерство видало заповорядок про окремиї однострій Легіону. Ці кокарди були розпізнавальним знаком УСС-ів. Кожний чужинецький вояк здалека пізнавав по них стрільців. В Запільї, у Відні, Празі, Будапешті та всіх більших містах, де лежали по лічницях ранені й хворі стрільці, наші кокарди звертали на себе увагу чужинців, які часто спиняли стрільця на вулиці й випитувалися, хто він, до якого війська належить. Так мимоволі ширилася сама від себе пропаганда нашої справи між чужинцями. Багато старшин чужих формацій, які боролися разом з Україн. Січ. Стрільцями на фронті, просили, щоб дати їм нашу кокарду, яку вони чіпляли до своїх шапок. Особливо це бувало, коли стрільці стали широко відомі своїми успіхами в боях корпусу Гофмана й зєднали собі популярність. Очевидно, оці чужинецькі

старшини вважали честю для себе бути сусідами УСС-ів і пропагували теж нашу справу.

Другим виявом національно-політичного характеру формації УСС-ів була їх консеквентна пропаганда нашої справи серед чужинців, що її вели самі стрільці. На це вони використовували хвилини застою дій на бойовому фронті, а таких хвилин було дуже багато взимі 1914-15 і 1915-16.

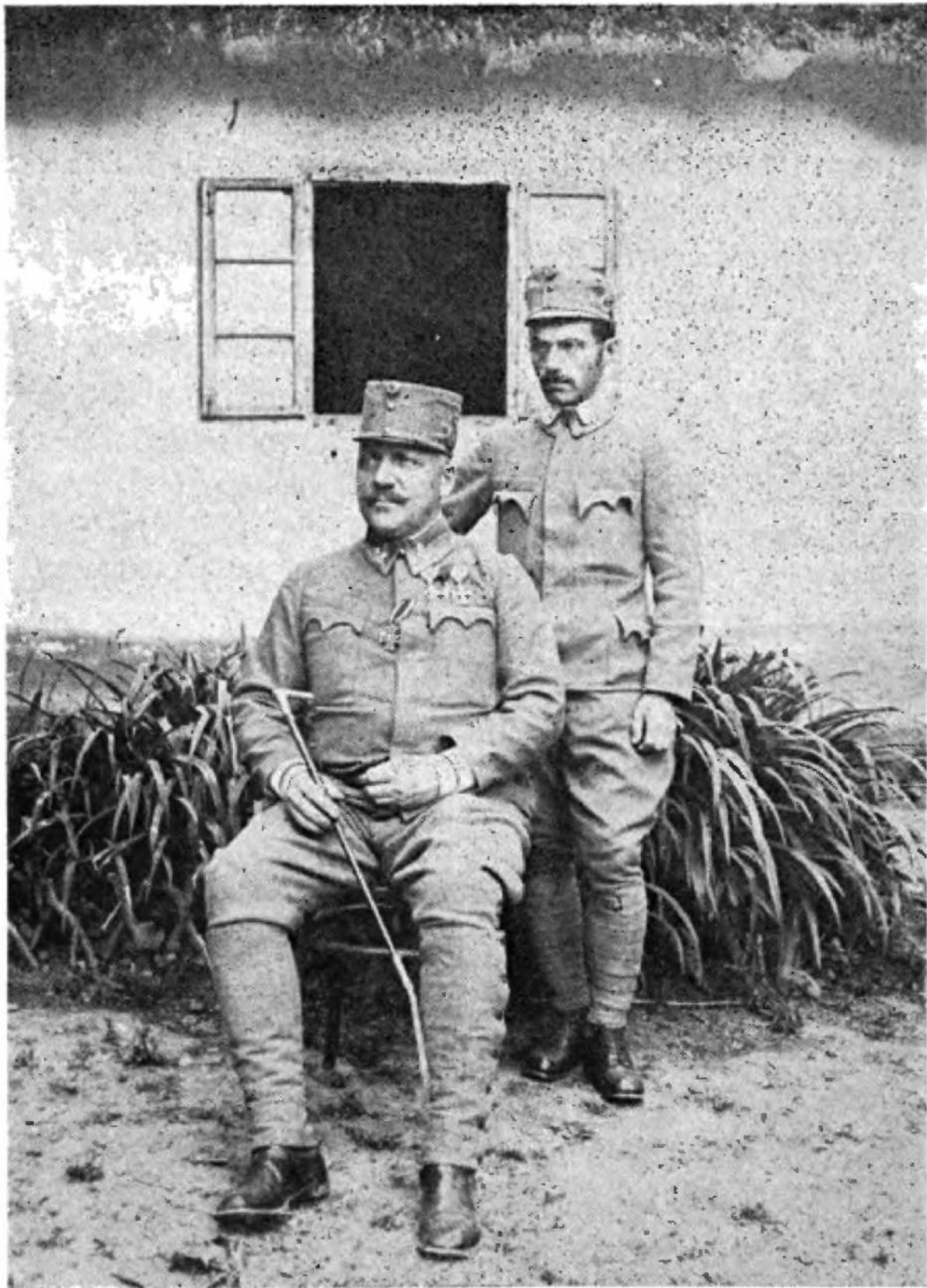
Стрільці вживали в наказах тільки української мови, бо це було таке самозрозуміле, як і вживання нашого національного прапора. Вони заставили також німецьких інструкторів у часі вишколу вивчати нашу команду.

Цікавий з того погляду був такий випадок: На самому початку вишкільної праці Німців серед УСС-ів один підстаршина-інструктор давав стрільцям пояснення щодо засад німецької муштри. Всі зібрані стрільці з підстаршинами й старшинами слухали уважно пояснень, бо всі розуміли німецьку мову.

Потім Німець дав наказ виконати якийсь рух. Ніхто не рушився з місця. Інструктор обрушився на цей незрозумілий для нього вияв непослуху, але старшина УСС-ів змісця вияснив, що стрільців обов'язує українська мова, іншої вони не визнають. Німець перервав того дня вправи й казав вписати собі всі накази муштри в обох мовах і чергового дня став зовсім добре давати їх українською мовою. Хоч його вимова була дуже комічна, але стрільці здушували в собі сміх і ніколи не дали пізнати того, щоб зберегти авторитет інструктора.

Чималу роль в політичному житті УСС-ів відіграла їхня пропагандивна і національно-освідомна праця серед рідного населення у відсталих землях, як Карпатська Україна, Волинь і Степова Україна. В Карпатській Україні ця праця не була так організована і плянова, як на інших землях. Вона була більш стихійна, але й не залишилася без наслідків.

Пригнічені шовіністичною й господарською політикою мадярського уряду, наші селяни на Закарпатті втратили були зовсім почуття національної приналежності до материка й жили в великій матеріальній нужді. Школа й Церква були змадяризовані, українська мова животіла ще тільки в устах старих людей, молодь її зовсім не знала. Також молоде духовенство на Закарпатті було поголовно змадяризоване. Національно свідомих священників-

Інспектор вишколу новобранців у Коші, великий приятель
Українців — полк. Геза Вараді з Кошовим.
Свистільники 1916.

патріотів можна було почислити на пальцях. Тому населення Закарпаття прийняло спершу появу УСС-ів, як воєнний постій воєнків, що був для нього тягарем. Але, познайомившись ближче з небажаними спершу гістьми, прислухуючися до їх мови й пісень, селяни Закарпаття пізнали в них своїх братів і початкове упередження зникло. А молодь скоро переймає стрілецькі пісні й не соромиться говорити мовою своїх батьків. Досі вона вчилася в ма-

дярських державних захистах (оводах) погорди до рідної мови. Сільські пастушки наслідують стрілецькі військові вправи й дають накази своїм „новобранцям“, як стрільці, українською мовою.

Ота стихійна українізація закарпатських селян не пройшла непомітно для малярських шпигунів, яких було повно по наших селах. Це виявилось пізніше, коли Кіш УСС-ів був уже в Галичині. Здається, восени 1915 р. прийшов до корпусної команди з начальної команди армії великий акт-донос мукачівської поліції до міністерства внутрішніх справ у Будапешті про зловживання команди Коша серед населення мукачівського району при реквізиції підвод і харчових припасів. При цьому багато писалося там про ірредентську пропаганду стрільців між селянами. Малярський прем'єр гр. Тісса зробив гостру дописку на акті, в якій вимагав слідства й притягнення винуватих до відповідальности. Команда корпусу просила контрольний уряд інтендантури армії у Відні перевірити рахунки Коша і ствердити всі випадки зловживань при закупі харчів і реквізиції підвод. При перевірці показалося, що Команда Коша, згл. його провіантура, платила селянам два рази більше, як було приписано державним цінником, і за харчі, і за підводи. Після того команда корпусу припинила дальші доходження, не покликала мене до звіту в справі політичної акції стрільців у Карпатській Україні. Я дістав тільки виговор за переступлення державного цінника й попередження, що в майбутньому я буду звертати з власної кишені всі надплати.

Більше щастя мали ми до малярських старшин. На фронті великим нашим приятелем був отаман кавалерії Фаркаш, у відділі якого були стрільці.

Командант Вишкільної Групи корпусу Гофмана, полковник Геза Вараді, мав нагляд над вишкільною справою Коша і часто бував у нашому постю. Кілька разів він очолював висудну комісію, яка стверджувала нездібність стрільців, поранених у боях, до військової служби й признавала їм інвалідські ренти.

На початку наших службових зв'язків він спитався мене, чому українські юнаки самі голосяться до війська і так завзято б'ються з Москалями, які наші політичні прагнення. Я дав йому широку інформацію про наше минуле, про світлі моменти нашого державного життя від княжих часів, про поневолювання нашого народу Поляками й Москалями та про величезні жертви крові наших

лицарів волі, включно з виступом Мазепи. „Українські Січові Стрільці“ — закінчив я свою інформацію — „відновили нашу військову традицію і продовжують діло останнього українського гетьмана-героя Івана Мазепи“.

Полковник Вараді уважно слухав моїх слів і запитав мене, чи міг би я дати йому якісь джерела про наші політичні прагнення. Я вибрав для нього деякі видання Союзу Визволення України. На закінчення нашої розмови полковник сказав дещо про таємні політичні плани Мадярів. Дослівно він сказав мені таке: „І ми маємо свої політичні цілі. Сьогодні ми мусимо боронити Відня, але по війні ми звернемо проти нього наші кріси й будемо боротися за повну незалежність Мадярщини“. На те я зауважив: „Чого ж ви ще прагнете? Ви ж маєте свій уряд, свою армію й валюту“.

„Але ми маємо ще корону св. Стефана й хочемо, щоб її носив не Габсбург, а Мадяр“.

Полковник Геза Вараді впевнив мене, що він має багато симпатії для наших політичних змагань і готовий помагати нам у справах Легіону, скільки буде в його силі. Тоді я відкрив йому всі наші труднощі організаційного характеру, які робить нам команда корпусу, де сидять наші національні вороги.

Про те, як він поміг нам на провесні 1916 р. я розказав уже в статті, надрукованій у календарі „Провидіння“ на 1954 рік.

Характеристичними для відношення полковника Вараді до нашого Легіону є такі два випадки:

На весні 1916, коли Кіш стояв у Свистільниках, рогатинського повіту, помер місцевий парох, о. Г. Боднар. Я знав його добре з передвоєнних років, бо він був видним народним діячем у повіті. Тому я дав запорядження, щоб Кіш узяв участь у похоронах і щоб померлого ховати з військовими почестями: почесною чотою зі зброєю, делегацією старшин, оркестрою і стрільцями Коша. Якраз у хвилині, коли похоронний похід проходив біля канцелярії кошової команди, надіхав полковник Вараді на контролю Коша. Помітивши його, я зараз виступив з походу й зголосився службово в нього. Він зустрів мене словами: „Як то — в тебе помер старшина, а я нічого не знаю про це?“ Я відповів, що помер наш старшина в цивілю, місцевий парох.

„Що ж тебе обходить піп?“ Моя відповідь була, що померлий

був видним діячем у тутешнім повіті кілька десятків років і коли з Рогатинщини зголосилося багато добровольців до Легіону УСС-ів, то це також і його заслуга.

Полковник подумав хвилину й каже до мене: „Я не буду перешкоджати тобі в національній маніфестації. Вступай на своє місце в похід, а я приїду другим разом на контролю Коша“.

По проголошенні Української Народної Республіки третім універсалом Української Центральної Ради, в листопаді 1917 р. в Коші відбулася велика маніфестація. Біля канцелярії кошової команди стрільці збудували гарну тріумфальну браму, прикрасили її національними прапорами і сосною, а нагорі вмістили напис із чатиння: „Хай живе Українська Народна Республіка!“ Після промови чот. Старосольського до стрільців, зібраних біля брами, рушив похід усіх відділів Коша — понад 1000 стрільців — з оркестрою й смолоскипами по місцях постою Коша і сусідніх селах. Тріумфальна брама стояла кілька тижнів при дорозі. Покрыта інеєм, вона робила чарівне враження. Так застав її полковник Вараді. Він запитався мене, що вона означає. Я вияснив полковникові, що стрільці відзначили цим проголошення Української Народної Республіки над Дніпром, на руїні царської тюрми народів. Полковник склав нам щирі гратуляції з того приводу і побажав українському народові щастя у власній хаті.

У протилежності до цього сталося в польовому курені під командою отамана М. Тарнавського ось що: Старшини цього куреня, дізнавшись про нашу маніфестацію, хотіли і в себе її влаштувати. Командант куреня звернувся до корпусної команди з проханням дозволу на маніфестацію. З команди корпусу прийшла відповідь, що маніфестації не вільно робити, а команданта куреня, який підписав письмо до корпусної команди, відкликано з Легіону, бо він, мовляв, мішається в політику. На місце Тарнавського прийшов до Легіону сотник О. Микитка.

Відколи в Будапешті почав виходити видаваний „С. В. У.“ місячник мадярською мовою „Ukrania“, який мав на меті знайомити мадярські громадські й політичні кола з українською справою, полковник Вараді живо цікавився ним, сам читав його й поширяв серед своїх знайомих. Він навязав контакт з редактором журналу проф. Гядором Стрипським, а від нас вимагав, щоб ми постійно підсилювали „Україну“ статтями.

Народна школа в Нудижках на Волині. Учитель дес. УСС В. Лучинський під час науки. — Фот. М. Угрин.

По катастрофі Легіону під Конюхами він написав мені дуже зворушливого листа із співчуттям для УСС-ів, яким, як він казав, належалася краща доля. Покликання полковника Вараді до Міністерства Гонведів не перервало дружніх зв'язків між нами. Я мусів постійно інформувати його про стан нашої справи, особливо тоді, коли над Дніпром оформлювалася самостійна Українська Держава.

* * *

Чистокровою політичною діяльністю УСС-ів була праця на Волині в рр. 1916—1917, коли там діяли три наші Комісаріяти. Волинь належала до найбільш відсталих під національним оглядом земель. З окупацією цієї землі австрійськими військами Союз Визволення України заснував „Бюро культурної помочі українському населенню на окупованих землях“, що мало дбати про освідчення місцевого населення. Тієї праці піднялися наші Комісаріяти в Володимирі Вол., Ковлі й Матієві (на Луччині), що їх очолювали наші старшини М. Саєвич, М. Гаврилко й Д. Вітовський.

Вони взялися спершу до організації народних шкіл. За півтора року було на Волині чинних 75 шкіл, а приготованих до відкриття 10. Володимирський Комісаріят був щасливий, що посади-ником (комісарем) міста був знаменитий педагог і патріот Гнат Мартинець. Він цілою душею піддержував працю стрілецького Комісаріату, прийняв становище президента окружної Шкільної Ради і таким чином офіційно санкціонував шкільну акцію. Учителями були передовсім нездібні до служби з крісом стрільці, фахові вчителі народних і середніх шкіл. Вони не одержували платні, а задовільнялися вояцькими поборами, деколи голодували з приводу труднощів воєнної смуги, бо військові команди реквірували в населення всякі продукти.

Брак учительських сил мусів Комісаріят покривати Галичан-ками й місцевими силами. На їх оплати мусіло Бюро культурної помочі збирати фонди. Стрільці Коша склали щомісячно по 900—1200 корон на ту ціль; багато прислужився цьому кошовий становод, учитель з Яворівщини Іван Вербовий, який при кожній виплаті поборів стрільцям збирав добровільні пожертви. Голова Бюра культурної помочі писав мені, що жертви стрільців — то найвидатніша поміч, яку воно одержує.

Володимирський Комісаріят видав читанки для чотирьох клас народних шкіл укладу Б. Заклинського і дбав про закуп книжок до шкільних бібліотек. Виховна праця в школах стояла високо, бо й стрільці й учительки давали з себе якнайбільше, щоб виховати дітвору в національному дусі. Для старших громадян улаштували національні імпрези й концерти. Рівнобіжно з цією шкільною працею йшла культурна й освідомна праця серед старших.

О. Думін закидає організаторам УСС-ів, що вони не агітували на Волині за вступ юнаків до Легіону і тим позбавили його всеукраїнського характеру. Насправді Легіон від самого початку мав такий характер, бо ж у його рядах були кияни й полтавці. Про це говорить д-р Ст. Ріпецький у своєму спогаді в „Свободі“ ч. 174, з 10. вересня 1954 р., стор. 3—4.

Експедиція на Волинь мала іншу, важнішу мету: розбудження приспаної української душі у волинських селян. Про це писав Кошовий голові Бюра культурної помочі так: „Спершу, як виїздили наші Комісари на Волинь, усі ми тут багато дискутували

над питанням рекрутації та її значенням, а далі над іншою роботою наших Комісарів, важнішою, чим сама рекрутація. І всі ми розуміли справу не інакше, як Ви: іменно, вважали рекрутацію середником до важніших цілей. З товаришем Саєвичем я відразу порозумівся, бо знав, що він один зуміє вийти з найбільш клопітливого положення. Його сприт я знав від самого початку нашої спільної роботи в УСС і ми оба тільки зважувалися та доконували того, про що ні один офіцер і не подумав би. І на Волині тов. Саєвич справді дав собі раду; назбирав людей впору і вдержав на становищі себе й товаришів.

По довším часі становище наших Комісарів на Волині скріпилося настільки, що команда IV. армії зачала їх цінити... Військові власті стали навіть поблажливо дивитися, а далі й помагати нашим комісарам у просвітній праці серед населення; зрозуміли, що там є Українці, яких зразу зовсім не признавали і сьогодні самі йдуть нам на руку в закладанні народних шкіл. Ми здобули на Волині те, що недавно видавалося неможливим — перевагу над нечисленними, але сильними Поляками і починаємо паралізувати їх працю власне при помочі військових сфер. Це колосальний здобуток, якого львина частина належить тов. Саєвичеві³⁰

Він добивався значних успіхів у справах, які на перший погляд видавалися безнадійними. Цікава з того погляду була справа відібрання гуцульських юнаків від польського легіону, яких польські вербункові комісарі обманом заманили до себе. Про це розказує Назарук у своїм репортажі.

Про Саєвича розказували стрільці різні анекдоти. Одну з них, із часів праці Саєвича на Волині, наводить Назарук:

Він заходив не раз до команданта 4-ої армії з усякими вимогами й докучав генералові так довго, поки той, — щоб позбутися

³⁰ „Літопис Червоної Калини“ 1932, ч. 5, ст. 18—19. Тут хочу подати деякі пояснення до справи волинських рекрутів: Саєвич не міг рекрутувати українських юнаків, бо їх вивезли Москалі при відступі. Тому він набрав володимирських жидків з міського шумовиння. Ми мали з ними дуже багато мороки і — як тільки становище наших Комісарятів скріпилося, — я зачав відсилати до дому найгірший елемент. Саєвич зачав бити на тривогу, жалівся на мене перед головою Бюра культурної Помочі і просив вилнути на мене, щоб я не відслав його „новобранців“. Я не відступив від свого, а Саєвича заспокоїв тим, що команда 4-ої армії знає, скільки виїхало до Коша, але не знає скільки вернулося назад, бо цього їй не голосється.

Тих, що я залишав, ми вживали до легкої служби. Стрільці назвали той відділ волинських новобранців „ай-вай курінь“. — Н. Г.

докучливого стрілецького старшини, — не задовольнив його прохання. Раз Саєвич так надокучив генералові, що цей прикликав до себе адютанта і сказав йому:

— Коли з'явиться у вас оцей старшина й зажадає скорострілів, дайте йому; коли зажадає батареї польових гармат, дайте йому; коли зажадає 500 пар черевиків чи 1000 одностроїв — дайте йому; все дайте йому, щоб тільки я його тут більше не бачив.

А вислід праці УСС-ів в ділянці шкільництва був такий:

До червня 1916 р. у Володимирщині було чинних 7 шкіл (400 дітей), приготованих до відкриття 17 шкіл. Разом у тому році 24 школи. До березня 1917 р. тобто до ліквідації Комісаріятів на Волині було: нових чинних шкіл 19 (782 дітей), якийсь час чинних — через воєнні дії — 15 шкіл. Отже у Володимирщині було всього 58 шкіл чинних до ліквідації Комісаріятів.

Той же Володимирський Комісаріят поміг організувати 12 шкіл у Ковельщині, сотн. Вітовський сам організував 5 шкіл, які були вже чинні, а приготував нових 10. Разом у Ковельщині мало бути 27 шкіл, якби наші Комісаріяти були залишилися на Волині. Статистика тільки 14 шкіл Ковельщини виказувала: 19 учителів (13 УСС-ів, 2 місцевих, 4 учительки з Галичини); дітей 1121 (763 хлопців і 358 дівчат).

Польські політичні кола, затривожені вислідами такої праці УСС-ів на Волині, порушили всі сили, щоб усунути їх з цієї землі, яка, на думку Поляків, мусіла вернутися до Польщі в разі її державного відродження. Не помогли ніякі протести нашого політичного проводу, ні прохання населення. З УСС-ами мусів покинути Володимир Вол. і пор. Гн. Мартинець, не зважаючи на те, що всі громадяни міста без різниці національності слали прохання до австрійського уряду, щоб залишив популярного й людяного комісара міста. Якраз тому він був небезпечний для польських плянів на Волині.

Чи праця УСС-ів на Волині була корисна? Чи залишився там який слід по ній?

По війні я вчителював у тернопільській рідношкільній гімназії. Там, аж до заборони польською шкільною владою в 30-их роках, училися волинські діти (хлопці й дівчата). Бувало їх і по 40 в нашій гімназії.

Одного разу написав малий Волиняк у шкільній вправі на

Волинська сім'я.

тему: „Різдв'яні звичаї в моєму селі“, що на Свят-Вечір, коли сім'я сідає до стола, світять свічку, перев'язану жовто-блакитною ленточкою за душу стрільця, що впав за волю України. Біля свічки стоїть тарілка з накриттям для душі того стрільця.

В гутірці з дітьми на цю тему я переконався, що цей звичай прийнявся в усіх селах південної Волині від того часу, коли там були УСС. Те саме потвердили родичі волинських дітей, які приїжджали до нас на інформаційні конференції.

Раз я зговорився на цю тему з одним волинським селянином, який мав двоє дітей у нашій гімназії. Він служив в армії УНР. Я запитав його, чи волинські селяни пам'ятають УСС-ів, чи СС-ів, які стояли там кошем весною 1919 р. в Крем'янччині. Він відповів, що Волинці дуже добре пам'ятають УСС-ів, а також знають, хто були СС.

А ось другий факт: на шкільну тему „Значення культу народніх героїв“ написав учень Волиняк про те, що з його села річково ходила донедавна процесія з вінками до далекого села на могилу стрільця. Останнього року заступила дорогу на цвинтар

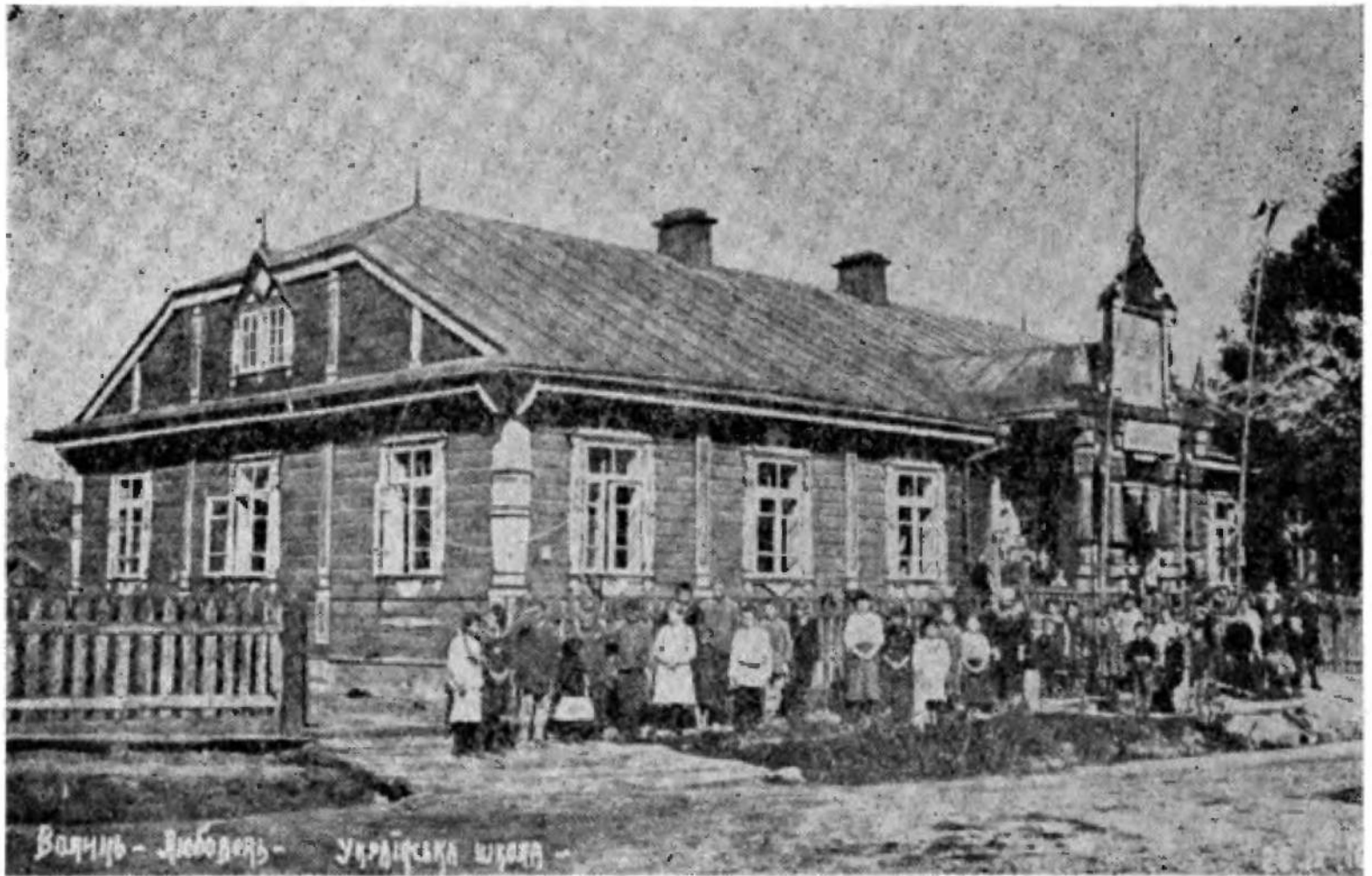
польська поліція, не пустила процесії і не дозволила зложити вінки на могилі. „А ми молоді довго стояли в полі“, — кінчає учень свою задачу — „і плакали, що ми такі бідні, що нам не дозволяють зложити вінців на могилі нашого героя“.

Зерно, кинене стрільцями в душу волинського селянина, зішло й дало плід, якого вже не зміг виполоти шовіністично-поліційний режим Поляків.

* * *

Політичне життя Легіону УСС-ів не вичерпувалося пропагандою нашої справи серед чужинців і національно-освідомною працею серед рідного народу. Українські Січові Стрільці безперервно й живо цікавилися становищем нашої справи взагалі, займали до неї своє становище в міру потреби прилюдно, або в зверненнях до політичного проводу, чи в пресі.

У вересні 1915 р. мадярський політик гр. Андраші помістив у віденському щоденнику „Ное Фрає Прессе“ статтю, в якій просував думку відбудови Польщі в її давніх історичних границях, стже з тими нашими землями, зокрема Галичиною, які вона колись насильно приєднала до себе. Тоді старшинський корпус УСС вирішив запротестувати проти цього, а до автора статті вислав письмо, в яким заявив, що український нарід нікому не дозволить зазіхати на його землі. Але виступ Андраші не мав офіційного характеру, тому УСС обмежилися формальним протестом. Коли рік пізніше німецький та австрійський уряди проголосили самостійну Польщу, а цісар Франц Йосиф у зв'язку з цим написав відручне письмо до австрійського прем'єра в справі поширення автономних прав Галичини без її поділу на українську й польську частини, тоді Стрілецьтво заворушилося. У зверненні до Президії Загальної Української Ради старшини УСС заявили, що стрільці не бачать можливости воювати в союзі з державою, якої володар так ганебно торгує українською землею. Легіон УСС-ів став уперше перед ліквідацією з власної спонуки. Але політичний провід переконав Стрілецьтво, що воно в жадному разі не повинно випускати зброї з рук, поки наша справа остаточно ще не вирішена. УСС послушали голосу свого політичного проводу, Легіон був урятований. Але протнавстрійські настрої стрільців не послабли. Вони виступили з подвійною силою в 1917 р., коли Наддніпрянина, по упадку царату, стала пробуджуватися до вільного життя.

Українська школа, основана Комісаріатом УСС в Любовені на Волині.
Фот. М. Угрин.

Для Стрілецтва стало тоді нестерпним їх становище: стояти з крісами проти російської південно-західної армії, що українізувалася бистрим темпом, та ще й по стороні мачухи-Австрії. Значна частина стрільців була за негайну самоліквідацію Легіону. В такій атмосфері відбулася в Коші УСС-ів при кінці травня 1917 р. велика політична нарада з участю всіх формацій Легіону. Наряду з Дм. Вітовським. По довгій палкій дискусії вирішено негайно розформувати Легіон УСС-ів, бо Україна, мовляв, визволена. Кошовий промовляв проти розформування, його аргументація була така: правда, що Наддніпрянська Україна визволена й організує своє державне життя, але західно-українські землі ще не визволені. Дотеперішня політика Австрії та постанова Поляків не лишають найменшого сумніву, що за волю згаданих земель доведеться боротися зі зброєю в руках. Війна на протимосковському фронті практично вже скінчена і нема небезпеки, що УСС-ам доведеться воювати проти України. Тому Кошовий поставив внесок, щоб не ліквідувати Легіону. Його піддержав В. Старосольський. Коли прийнято внесок за ліквідацію Легіону, тоді меншість зголосила відклик до нашого політичного проводу.

В другій половині липня 1917 р. відбувся в цій справі з'їзд нотаблів у Відні, скликаний політичним проводом.

У з'їзді взяли участь також усі формації Легіону через своїх делегатів. Два дні велася дискусія над становищем нашої справи й Легіону УСС-ів. З'їзд затвердив становище меншости стрілецької наради з травня. Цікаво, що дотеперішній голова Бойової Управи д-р К. Трильовський та її член д-р Л. Цегельський були за розформування Легіону. Тоді зреорганізовано Бойову Управу. Її головою назначено проф. Степана Смаль-Стоцького.

Постанова з'їзду нотаблів не задовільняла всіх стрільців. Деякі з них звернулися через фронт до Києва з запитом, чи Українська Центральна Рада прийме УСС-ів, якщо вони перейдуть на її сторону. З Києва прийшла відповідь: „Політичне положення вимагає, щоб УСС залишилися на своїх становищах“. Цим заспокоїлася стрілецька опозиція. Але зацікавлення Стрілецтва подіями в Наддніпрянській Україні не послабло, навпаки, воно відсунуло в тінь інші питання стрілецького життя. О. Думін каже про тодішні настрої УСС-ів так:

„Над Збручем Стрілецтво із здержаним віддихом вслухувалося в революційний клекіт, що долітав зі сходу. Про те, що діялося на Україні, стрільці довідувалися з преси, від товаришів, яким пощастило втекти з російського полону, а то й від різних делегацій з того боку, що переходили на австрійську сторону, чи то „за ділом“, чи так просто „погулять“ та побалакати. До вересня вістки були веселі, по тім ставали щораз неспокійніші. Большевизм, який з початком революції кокетував український рух, набравши сил, натаврував українські визвольні змагання, як контрреволюцію, щоб нарешті стати до відкритої боротьби з ним.

Українсько-московський конфлікт розгравався майже на очах УСС. Російський, чи пак український фронт мовчав. Зате з його запілля долітала нерозсильна канонада — це українські стяги зводили свої поррахунки з большевиками, або навпаки. УСС не могли зрозуміти невдач українських стягів. За вістками преси Наддніпрянська Україна виявила дуже багато однодушности. Як один чоловік заявила за своїм державним проводом, за Центральною Радою, а тепер така пішла по українській землі незгода! Проти Центральної Ради виступають разом з чужинцями українські полки. Ключа до розвязки цієї загадки Стрілецтво ніяк не могло

Засідання Української Окружної Шкільної Ради у Володимирі В. Х. 1916 р.
5-ий від ліва пор. Гн. Мартинець.

знайти. Але ж неспокій на тому боці фронту давав певність, що роля Стрілецтва ще не скінчилася.

І хоч вислід українсько-більшевицької боротьби ще не можна було передбачити, УСС були того погляду, що німецькі війська ввійдуть на Україну, щоб допомогти Центральній Раді завести лад і спокій. Що за Німцями підуть і Австрійці, в цьому не було сумніву, а з ними піде також Легіон УСС. Про цю щасливу хвилину Стрілецтво мріяло в сні й наяві³¹.

Від половини грудня 1917 р., тобто від коли почалися мирові переговори делегатів УНР з делегаціями осередніх держав у Бересті, аж до підписання мирого договору України з тими державами, Стрілецтво жило в небувалому напруженні. Воно ловило кожну вістку з Києва (через фронт) і з Берестя, куди ми вислали таємних курерів, і з преси.

Мировий договір України — найважніший історичний документ міжнародного значення за всю її історію — сприйняло Стрілецтво з великим ентузіазмом. Воно бачило здійснення своїх найбільших мрій, за які воно від 1914 р. змагалось. Тепер ішло про те,

³¹ Пор. О. Думін, цит. твір, ст. 246—247.

щоб відродженій Україні допомогти заліковувати рани й організувати державний апарат. УСС нетерпляче ждали хвилини, в якій вони рушать за Збруч, до великого історичного завдання в Україні в мирній обстанові. Скоро по підписанні мирового договору здійснюється гаряче бажання УСС-ів. Бойові сотні разом із військами осередніх держав рушають в обітовану землю.

Кошеві й Вишколові прийшлося чекати ще довгих три місяці в Галичині. В Коші влаштовано серію доповідей для стрільців про історичні умови життя українського селянства та інші проблеми, актуальні для Галичан. Метою тих доповідей було в'яснити молодим хлопцям різницю між психікою Галичан і наддніпрянських народних мас, що їх вирили різні умовини життя в двох займанщинах. У висліді гутірок на ці теми О. Назарук склав 10 заповідей для стрільців-Галичан про їх поведінку з населенням України. Ці інструкції-заповіді роздано потім усім стрільцям перед виїздом на Україну.

Така підготовка стрільців показалася дуже корисною. Ми мали нагоду переконатися, як скоро наші селянські хлопці находили спільну мову з селянами Степової України. З того могли брати собі приклад наші політичні діячі й державні мужі з років визвольного змагу України.

І в Катеринославщині, і в Херсонщині УСС краще реалізували ідею соборности України в 1918 р., як галицькі політики рік пізніше, по переході УГА за Збруч. Щиро браталися не тільки селянські юнаки з-поміж УСС-ів з місцевими ровесниками, але й інтелігенти з політичними й громадськими діячами в Єлисаветі. М. ін. вони здружилися з сімєю Вільчинських; батько був політичним діячем, син кол. поручник кавалерії царської армії. Коли у Львові розгорілася війна з Поляками, тоді молодий Вільчинський зорганізував відділ кінноти й поспішив до Львова, на поміч братам-Галичанам.

Четверті роковини свого існування зустрічали УСС у вільній українській державі. З тієї нагоди відбулися збори делегатів усіх формацій Легіону в с. Грузькім, 3. вересня 1918. Політичне положення в Європі, а зокрема в Україні, було тоді незвичайно важке. На півночі мобілізувалися большевицькі банди до наступу на Україну, щоб по її захопленні понести свою революцію далше на Захід. Поляки теж готувалися до нового поневолення наших за-

хідних земель. Доповідь про загрозу, яка повисла над Україною, дав четар д-р В. Старосольський. Після гарячої дискусії всі зібрані делегати УСС-ів одногосно схвалили таку резолюцію:

„На порозі 5-го року нашого існування, ми, Українські Січові Стрільці, стоїмо на землі відродженої Української Держави, за яку ми від 1914 року на бойових фронтах змагалися.

„Проходячи в думках наш воєнний шлях, ми з сумом скиляємо голови над могилами наших Товаришів, які впали на цім шляху.

„В обличчі небезпеки, яка повисла над Україною, заявляємо світові, що високо понад партійні угруповання ми дальше нестиmemo наш Національний Прапор і стоїмо з крісами при ногах, готові на найвищу жертву в обороні кровю окупленої Волі Батьківщини.

„Прохаємо Українську Бойову Управу передати нашу чолобитню Українській Державі до рук Її Посла Ексцеленції Вячеслава Липинського у Відні“.³²

Резолюція УСС-ів з вересня 1918 р. дає вимовне свідoctво їхньому державницькому етосові. Не зважаючи на те, що вони не співчували режимові гетьмана П. Скоропадського, для них вирішним був факт існування самостійної української держави без огляду на те, хто її очолює. Вони розуміли, що державний лад України й голова її держави, то справа цілого народу, а обовязком воїна є захищати її за всяких умов.

XVI.

ЗАКІНЧЕННЯ

Ось так на процесі розвитку духового життя УСС-ів та на фактах їхнього побуту ми показали, як серед реву гармат I. світової війни українські юнаки-добровольці прискореним темпом дозрівали, як у твердих умовинах воєнного життя гартувалися їхні фізичні й духові сили, як родилося в їх серцях почуття національної гордості й вояцької чести, як вони ставали повновартними громадянами.

³² Оригінальний текст тієї резолюції був між моїми актами, доки я не здав його разом з іншими матеріалами в Архів НТШ. — Н. Г.

Придлений службово до Легіону УСС лікар-чужинець, який щиро любив молоду, життєрадісну стрілецьку братію, в своїм спогаді так пише про УСС-ів:

„Молодими юнаками вони вийшли рік тому в бій за волю свого народу, а сьогодні вони вже дозрілі мужі, свідомі своїх високих завдань“.

Велике враження зробила на нього картина одного наступу УСС-ів на Москалів. Було це весною 1915 р. Густим лісом, засіяним конваліями, обережно просувається стрілецька розстрільна. „Нараз усі падають, а за хвилину підносяться з шапками, замаєними квітками“, — розказує згаданий лікар. — „Для них боротьба за Рідний Край — це весільна хвилина!“

Ідеологія УСС-ів не залишалася їхнім виключним добром; вона переливалася на їх друзів і товаришів, які не мали щастя потрапити в Легіон і під рідним прапором боротися за Україну, але на різних фронтах захищали чужу їм державу. В постійних духових зв'язках (в листуванні чи особистих зустрічах) ця ідеологія захоплювала Українців в австрійських одностроях. Тому й не дивно, що коли по розпаді Австрії формувалася наша рідна Українська Галицька Армія й Українці з австрійських полків включувалися в її формації, то вони зразу прийняли стрілецьку ідеологію за свою. Галицькі полки йшли в бій за свою Вільну Державу „з печаттю духа“ УСС-а. З тією печаттю духа боролися всі наші стяги в роках визвольної війни України 1917—1921, з нею боролися наші юні революціонери в роках окупації України перед другою світовою війною, з нею гинули як герої Карпатські Січовики. З тією ж печаттю духа УСС-ів зводить тепер бої з московським займанцем наша УПА. З нею йтимуть у бій за Рідний Край усі майбутні покоління — доки не здійсниться наш національний Ідеал.

* * *

Деякі наші емігрантські кола при нагоді святкувань важніших етапів зриву України до волі в рр. 1914—1922 і в пресі, і в святкових обходах послідовно промовчують змагання десятка тисячів галицьких добровольців — стільки їх стояло на протимосковському фронті під нашим національним прапором від 1914 року³³ — і па-

³³ Число УСС-ів у Головній Книзі до 1. листопада 1918 р. дійшло до 9600.

Рідношкільні діячі Рогатинщини у гостях в УСС-ів, учителів рогатинської гімназії, влітку 1916 р. у Потоці. Сидять від ліва: о. О. Ваньо - парох Залупова, д-р Ковшевич, лікар булави, приятель УСС-ів, о. Павло Кудрик — парох Рогатина, голова Шк. Комітету, М. Галушинський — директор гімназії 1910—1914, о. Залужний — парох Потока — член Шк. Комітету. — Стоять від ліва: учит. М. Угрин, д-р Юл. Гіряк, організатор Етапної Гімназії УСС і І управитиль, А. Лотоцький, учитель, Вол. Мосора — секретар Шк. Комітету, учителі: д-р А. Борис, Лев Смулка, д-р Н. Гіряк, о. Теодосій Кудрик (катехит), Олег Калитовський.

м'ять юних героїв, які в цих змаганнях упали за краще завтра України. Вони датують початок нашого Зриву 1917-им роком і цим — всупереч історичній правді — збіднюють наші визвольні традиції. В своїм примітивізмі вони переочують істину, що традиція — це найбільший скарб народу, здобутий на шляху його тисячолітнього історичного буття, що всі культурні народи бережуть її, як свої найсвятіші надбання, а її культ — це доказ самопошани нації.

Щоб доказати безпереривність змагань України до волі, Українські Січові Стрільці нав'язували свій Зрив до великого Мазепи. До чого ж нав'язують ті, що виключають УСС-ів, Корпус київських СС-ів і революційні дії нашої молоді в роках між двома світовими

війнами, і боротьбу Карпатської Січі та 1 Дивізії УНА, і врешті дії нашої УПА?!

Ціну рідної традиції відчув чужий нам по крові, але близький по ідеї Василь Вишиваний, і в своїх спогадах про УСС-ів написав: „У нас один спільний дух, який родився з козацьких традицій, у нас одна ідея, одна програма, один прапор; одна, з'єдинена, самостійна, суверенна Українська Держава!“

А є між нами й такі, що негативно розцінюють Чин УСС-ів, і його творців називають „наємниками Австрії“, або „окупантами України“. Для цих наших духових емігрантів жертва крові галицької молоді з першої світової війни та її труд над духовим піднесенням національно відсталих братів — це негативне явище в нашій історії, і вони — замість квітів — кидають ганьбу на могили поляглих УСС-ів.

Чим же гірші галицькі школярі, герої 1-ої світової війни, від таких самих київських школярів — крутянських героїв з 1918 р.?!

П І С Л Я С Л О В О

ДО ЮНАКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТОВОГО УЛАДУ!

Шість років тому — у тридцяті роковини Листопадового Зриву — Ви перебрали від нас стрілецькі традиції до рук 5. Куреня УПЮ ім. Федора Черника, а через цей курінь для всієї української молоді. Тоді Ви устами курінного Василя Зваричука зложили обіт, що будете берігти наші традиції, як національні святощі, віддаючи всі сили свої на службу Україні.

Радісна була це для нас — старих УСС-ів — хвилина, бо ми бачили в Вас гідних переємників стрілецької ідеї.

Потім Ви просили нас познайомити Вас зі стрілецькою ідеологією, бо хотіли знати, як Вам іти слідами УСС-ів у житті.

І ось тепер — у сорокові роковини вимаршу стрілецьких куренів на поле бою за визволення України — ми виконуємо Ваше прохання й віддаємо Вам у руки низку картин із стрілецького життя 1914—1918 років, з яких Ви можете побачити, як родилася й росла та як виявлялася в чинах наша ідеологія — і на полі бою, і в мирній праці для рідного народу.

З оцього нарису Ви переконалися, що Українські Січові Стрільці, хоч і носили чужий стрій, мали одного суверена, якому беззастережно служили — Україну. Ми ж, живі ще сьогодні УСС, жалуємо, що нас у 1918 році було мало і що наша „окупація“ України була тоді занадто коротка. Якби нас тоді було більше, німецький лейтенант не розігнав би був Центральної Ради в Києві, ані банди Махна, ані білі, ні червоні зграї Москалів не посміли б були вступити на землі України; тоді ні полки Пілсудського, ні дивізії Галлера не загарбали б Львова, Холму й Володимира Волинського, а сиділи б на своїх польських пісках. Тоді Україна не впала б у безмірно важче ярмо неволі, як перед 1914 роком.

І ще одну трагедію ми пережили в роках 1914—1918: історичну трагедію України, коли на бойовому фронті стояли проти себе брати по крові: ми УСС, які клали свої голови за визволення братів з московського ярма, і наші брати, поневолені Москвою, які не за Україну, а за її ката проливали кров добру, нечорну.

УСС передають свої традиції пластунам-юнакам.
Регенсбург, Німеччина, 1948 р.

Ось які рефлексії про цю трагедію висловлює наш мемуарист, який наближався до Карпат саме в тій хвилині, коли УСС, зійшовши з гір на доли, гнали московські полчища на схід:

„Саме цього року припадають 900-ті роковини смерти Володимира Великого, по якій розпочалася та кривава боротьба синів його за спадщину, що закінчилася трагедією над Опором.

„Яка ж дивна зв'язь подій у великім, майже тисячолітнім просторі часу! Цього року, в тім самім часі, весною, над берегами тої самої річки вбивали брати братів . . . сюди йшли приступом полки українського народу, поневоленого Москалями, відбиваючись від заїлих атак чет січових. Так! Тут, на тому полі вбив у бою не один брат брата . . .

„А тої болючої трагедії не було б, якби не окаянний дух ворогування, що тягнеться крізь усю бувальщину українського народу від Святополка „Окаянного“ до „прилуцького полковника поганого“.*)

Цей окаянний дух ворогування і братоненависництва й досі покутує серед нас. Тому на Вас, Дорогі Юнаки, лежить почесний обов'язок: ширити серед нашого народу, особливо серед молоді, того самого

*) О. Назарук: „Слідами УСС-ів“, ст. 3—4.

духа братолюб'я, який об'єднує всю пластову братію в орден. Від цього починайте йти шляхом УСС-ів!

Згадайте, що в їх рядах служили наші пластуни юнаки першого покликання, Ваші брати по ідеї, батьки й діди не одного з Вас! Вони поклали Україні в жертву своє життя, але й були співтворцями стрілецької ідеології. Тож нехай їх труд і жертва буде для Вас дороговказом!

С к о б !

Д-р НИКИФОР ГІРНЯК
Пластун Сніор Керівництва

З М І С Т :

	ст.
Вступ	7
I. Ментальність галицької молоді на початку 20 стол.	9
II. Стрілецький рух напередодні світової війни	11
III. Заходи політичного провуду в справах УСС-ів	14
IV. Перші удари по Легіоні УСС-ів	17
V. Воєнні дії УСС-ів до весни 1915 р.	21
VI. Реорганізація Легіону УСС-ів	22
VII. Духове життя Легіону УСС-ів	24
VIII. Нові перспективи й політичні обрії	34
IX. Громадянська праця УСС-ів Коша	36
X. Епопея УСС-ів у 1915 році, її вплив на ментальність Стрі- лецтва	43
XI. Внутрішнє життя Легіону УСС-ів	46
XII. Кривавий шлях УСС-ів в 1916 і 1917 роках	51
XIII. Культ пам'яті поляглих товаришів серед УСС-ів	55
XIV. Стрільці обороняють положення полтавців	59
XV. Політичне життя Легіону УСС	60
XVI. Закінчення	77
Післяслово	81

